

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi

UŞAK UNIVERSITY

Journal Of The Faculty Of Applied Sciences

e-ISSN: 2792-081X

Yıl / Year : 2021

Cilt / Volume : 1

Sayı / Issue : 1

Sahibi / Owner

Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Adına / On Behalf of Uşak University Journal of Applied Science Faculty

Dekan Prof. Dr. Nihat BATMAZ

Editör / Editor

Doç. Dr. İncilay ERDURU

Editör Yardımcıları / Assistants Editor

Dr. Öğr. Üyesi Murat AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Mehtap KARAKOÇ

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Metin TETİK

Sekreteryaya / Secretariat

Öğr. Gör. Asiye BIYIK

Arş. Gör. Burcu YÜRÜK

Arş. Gör. Ayşegül ÖZKAN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Nihat BATMAZ Uşak Üniversitesi

Doç. Dr. Dinmukhamed KELESBAYEV - Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

Prof. Dr. Hamparsum BOZDOĞAN Knoxville Tennessee Üniversitesi

Doç. Dr. İncilay ERDURU - Uşak Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Metin TETİK - Uşak Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehtap KARAKOÇ - Uşak Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Ahmet ERGÜLEN - Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Murat KAYALAR - Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Mutlu Başaran ÖZTÜRK - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan ERTUĞRUL - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkerim ÇALIŞKAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail BEKÇİ - Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın SARI - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Abitter ÖZULUCAN - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ÇELİK - Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Tuğrul KANDEMİR - Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal BEŞER - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DERAN - Tarsus Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNCE - Tarsus Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil GÜNGÖR - Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep HATUNOĞLU - Tarsus Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki DOĞAN - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Ozan ERUYGUR - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Selen DOĞAN - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Abitter ÖZULUCAN - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Nezh TAYYAR - Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Guo-Cheng Wu - Neijiang Normal University
Prof. Dr. Harun UÇAK - Alanya Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan KOÇ - Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ - Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer İSKENDEROĞLU - Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Efe EFEOĞLU - Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Doç. Dr. Aykut GÖKSEL - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan ACAROĞLU - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Emine FIRAT - Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Vedat ACAR - İzmir Bakırçay Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÇOLAK - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ercan ÖZEN - Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan BOZ - Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Çağlar YURTSEVEN - Bahçeşehir Üniversitesi

Hakem Kurulu / Referee Board

- Prof. Dr. Ali DERAN - Tarsus Üniversitesi
Prof. Dr. Azzem ÖZKAN - Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Haldun SOYDAL - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Korhan KARACAOĞLU - Nevşehir Üniversitesi
Doç. Dr. Şakir EŞİTTİ - Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Ersan ERSOY-Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Huriye Gonca DİLER-Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. İlkay Noyan YALMAN - Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih KAPLAN – Tarsus Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M. A. İbrahim SARIAY - Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özgür ALTUNTAŞ - Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nazmiye Ülkü PEKKAN - Tarsus Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vedat ACAR - İzmir Bakırçay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Makbule Hürmet ÇETİNEL - Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Eren YILDIRIM- Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şaban Mustafa ERSUNGUR- Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferda KERVANCI ÜSTÜN – Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

İletişim / Contact

ubfdergisi@usak.edu.tr
<https://ubfdergi.usak.edu.tr/>

*Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi aşağıdaki indeksler tarafından taranmaktadır.
Journal of The Faculty of Applied Sciences of Uşak University is indexed by the following indexing services*

EDİTÖRÜN NOTU

Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi olarak ilk sayımızla yayın hayatımıza başladığımızı duyurmaktan büyük mutluluk duyuyoruz. Dergimizin bu ilk sayısında yer verdiğimiz beş araştırma makalesinin ikisi İktisat alanından, üçü İşletme alanından olup, yedi farklı üniversiteden dokuz akademisyeni sizlerle buluşturuyoruz. Çağımızın büyük salgınlarından Covid-19 salgınının bilim dünyasına etkilerini de çalışmaların bir kısmında görmekteyiz.

Sayının ilk çalışmasında, **Ertuğrul & Küçükşahin** katılım bankaları ile ilgili bilgiler vermiş ve faizsiz finans kuruluşları için Türkiye’de yer alan muhasebe ve denetim mevzuatını incelemişlerdir. **Özen & Yıldırım** tarafından hazırlanan ikinci çalışmada ise döviz kurlarının, Uşak ili deri sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin ihracat performanslarına olan etkileri incelenmiştir. Üçüncü araştırma makalesini kaleme alan **Becerem, İzgi & Fırat** ise Covid 19 salgını sebebiyle gerek üretim gerekse tüketimdeki daralmanın Türkiye’nin ihracatı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. **Özşahin Koç** yapmış olduğu çalışmasında, Borsa İstanbul’da işlem gören ve turizm sektöründe faaliyet gösteren on bir şirkete ait bağımsız denetim raporlarında yer alan kilit denetim konularını içerik analizi yöntemiyle incelemiş ve değerlendirmiştir. Sayının son çalışmasında ise **Çebişli** 2004-2018 yılları arasında G-7 ülkeleri üzerinde yaptığı araştırmasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümeye etkilerini araştırmıştır.

Yayın hayatına merhaba dediğimiz bu ilk sayımızda bizi yalnız bırakmayan tüm yazarlarımıza teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca çalışmalarımızın değerlendirilmesinde değerli vakitlerini ayırarak katkı sağlayan tüm hakemlerimize, her yeni sayıda daha iyiye yol almamıza vesile olacak olan değerli okurlarımıza ve bilim insanlarına teşekkür ederiz.

Saygılarımızla...

Yayın Kurulu

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Katılım Bankaları ve Türkiye’deki İlgili Muhasebe Mevzuatının İncelenmesi** .....(1-14)
A Review of Participation Banks And Relevant Accounting Legislation in Turkey
(Araştırma Makalesi / Research Article)
Ayşe Nilgün ERTUĞRUL
Yağmur KÜÇÜKŞAHİN
- Döviz Kurlarının Uşak Deri Sanayi İşletmelerinin İhracat Performansına Etkisi** ..... (15-23)
The Effect of Exchange Rates on the Export Performance of Uşak Leather Industrial Enterprises
(Araştırma Makalesi / Research Article)
Ercan ÖZEN
Ahmet Eren YILDIRIM
- Dış Ticarete Korumacılık ve Koronavirüs Salgın Döneminde Türkiye’de İhracat** ..... (24-35)
Protection in Foreign Trade and Export in Turkey during the Coronavirus Epidemic
(Araştırma Makalesi / Research Article)
Ertan BECEREN
Berna BALCI İZGİ
Emine FIRAT
- Kilit Denetim Konuları: BİST’te İşlem Gören Turizm Şirketlerinin Covid-19 Öncesi ve Sonrası Denetim Raporlarının İncelenmesi** .....(36-45)
Key Audit Issues: Audit Reports of Tourism Companies Traded on BIST Before and After Covid-19
(Araştırma Makalesi / Research Article)
Filiz ÖZŞAHİN KOÇ
- Bilgi İletişim Teknolojilerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi** ..... (46-56)
The Effect of Information Communicaton Technologies on Economic Growth
(Araştırma Makalesi / Research Article)
Nursel ÇEBİŞLİ

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

KATILIM BANKALARI VE TÜRKİYE'DEKİ İLGİLİ MUHASEBE MEVZUATININ İNCELENMESİ

¹Ayşe Nilgün ERTUĞRUL
²Yağmur KÜÇÜKŞAHİN

Özet

Katılım bankalarına (ya da faizsiz finans kuruluşlarına) ilişkin mevzuatın geliştirilmesi, ekonomik dünyanın sınırsızlığının bir gerekliliğidir. Dünyadaki yüksek petrol arzını ve altın gibi değerli madenleri çoğunlukla elinde bulunduran İslam Ülkeleri ile ticaretin geliştirilebilmesi ve Türkiye'deki vatandaşların ve yatırımcıların çoğunluğunun dini inancının İslâmiyet olması, bankalarla çalışmak istemeyen insanların yatırımları için bir alternatif sunmayı gerektirmiştir. Dolayısıyla katılım bankalarının faaliyetlerinin yeterli ve işler düzeyde olması önem arz etmektedir. Katılım bankalarını geleneksel bankalardan ayıran en önemli özellik faizsiz olarak sadece kârdan elde edilen paydır. Bu kuruluşlarda faiz harici gelir elde etme ve müşterisine faizsiz gelir kazandırma özelliği olduğundan geleneksel banka mevzuatından farklı bir ölçüte ihtiyaç duyulmuştur. Çalışmamızda, katılım bankalarının gelişiminden, geleneksel bankalarla olan farklılıklarından ve konu ile ilgili literatürden bahsedilmiş ve faizsiz finans kuruluşları için muhasebe ve denetim mevzuatına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankaları, Faizsiz Finans, Muhasebe Standartları

A Review of Participation Banks and Relevant Accounting Legislation in Turkey

Abstract

The development of legislation regarding participation banks (or interest-free financial institutions) is a necessity of the limitlessness of the economic world. Islamic Countries hold the world's high oil supply and precious metals such as gold. Since most citizens and investors in Turkey are Muslim, they can be included in this group. The growth of trade with these countries necessitated offering an alternative for the investments of people who do not want to work with banks. Therefore, the activities of participation banks must be sufficient and functional. The most crucial distinguishing participation banks from traditional banks is the interest-free profit share. Since these institutions have the feature of generating non-interest income and earning interest-free income to their customers, a different criterion was needed from the traditional bank legislation. Our study mentions the development of participation banks, their differences with conventional banks, and the relevant literature. The accounting and auditing legislation for interest-free financial institutions is also emphasized.

Keywords: Participation Banks, Interest-free Finance, Accounting Standards

¹ Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Muhasebe ve Finansman ABD, ayse.ertugrul@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7960-2789

² Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İşletme Bilim Dalı, gunduz_yagmur@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1610-6163

GİRİŞ

Bir faizsiz finans kuruluşu olarak “Katılım Bankaları” dünyada ilk kez Mısır Arap Cumhuriyeti’ndeki Mit Gamr kasabasında 1960’lı yıllarda uygulanmıştır. Bu kuruluşlar, eski Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdul Nasır zamanında her bankanın devlet yönetimi altına girmesine karşı olarak öne çıkan bir denemedir. Mısır’da yaşayan köylü kesimin tarım ve ticarete yönelik ihtiyaçlarına cevap vermek için gelişen bir stil, kâr ve zarar ortaklığı ve finansal kiralama türünden finans süreçlerini bir başlık altında buluşturan bir banka olarak temelleri atılmıştır. Körfez ülkeleri, petrolden kazandıkları çok miktarda paralarını batılı bankalar yerine kendi inançlarına uygun olan katılım bankalarında tutmayı tercih etmekteydiler. İslam düşünürleri, prensiplerine uyacak banka çeşidini çok uzun süre tartışmış ve araştırmışlardır. Bu tartışmalar sonucunda kâr ve zarara katılma prensibine göre fon toplayan ve kullandırabilen bankaların kurulabileceği sonucuna ulaşmışlardır. “İslam Kalkınma Bankası”, modern bankacılık prensibiyle kurulmuş olan ilk bankadır. Türkiye 1975 yılında bu bankanın kurucu ortaklarından olarak faizsiz finans uygulamasıyla ilk kez tanışmıştır. Katılım bankaları, halkı müslüman olan ülkelerde, dini inanç faktörü ile faizi kullanmayan ve çok miktarda parasını yastık altında tutan insanların, ekonomiye yararı olmadan saklanan atıl paralarını ekonomiye kazandırmak için yeni bir bankacılık çeşidinin doğmasını sağlamıştır (Özkan, 2012: 1).

Finansal sistemde bankalar ve faizsiz finans kuruluşları (katılım bankaları) bazı yönlerden aynı görünebilir ancak farklı düzen ve süreçler de mevcuttur. Katılım bankaları stratejisini İslam Dini ile belirlenen kurallara göre yapmaktadır. Katılım bankası süreci, müslüman banka müşterilerinin ihtiyaçlarını ve taleplerini karşılamak için oluşturulmuştur. Geleneksel banka sektörünün tamamen faiz sistemi ile yönetilmesi müslüman olan müşterileri katılım bankalarına yöneltmiştir (Kaytancı vd., 2013: 801).

Türkiye Katılım Bankaları Birliği’nin yayınına göre, “2020 yılında katılım bankacılığı toplam aktifleri yüzde 54 büyüme gösterirken, konvansiyonel bankaların yüzde 36 büyüme gösterdiği belirtildi. Sektörden alınan pazar payı ise 2019’da yüzde 6,3 iken 2020 yılında bu oran yüzde 7,2’ye yükseldi” (TKBB).

Faizsiz finans kuruluşlarının sektördeki payını arttırmaya yönelik çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Buna ilişkin olarak mevzuat güçlendirilmektedir. 2019 itibarıyla yayınlanan ilgili tebliğ ve talimatlar şu şekilde sayılabilir:

2019 yılında, Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ yayınlanmıştır. 2020 yılında ise Finansal Tüketicilerden Alınacak Ücretlere İlişkin Usûl ve Esaslar Hakkında Tebliğ (Sayı: 2020/7); Finansal Tüketicilerden Alınacak Ücretlere İlişkin Usûl ve Esaslar Hakkında Tebliğe (Sayı: 2020/7) İlişkin Uygulama Talimatı; Mevduat ve Kredi Faiz Oranları ve Katılma Hesapları Kâr ve Zarara Katılma Oranları Hakkında Tebliğ (Sayı: 2020/3) ve 2021 yılında, Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartları Kapsamında Müşterilerin ve Kamuoyunun Bilgilendirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ yayınlanmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Konuya ilişkin literatür taramasında katılım bankalarının Türkiye'ye girişi, gelişmesi ve nasıl ilerledikleri araştırılmıştır.

Kartal (2019), makalesinde Türkiye'de bulunan katılım bankalarının standart düzenlemelere ne ölçüde uyduğunu incelemiş ve bazı düzenlemelerin yapılarak AAOIFI standartlarına uyacağı görüşünü paylaşmıştır. Çalışmada, Türkiye'de katılım bankalarının 2019 Ağustos ayı ile %5,9 oranında banka sektöründe paya sahip olduğu ve bu pay oranın istenilen oran olmadığı belirtilmiştir. Çalışmada, 2019 yılında yayınlanan "Faizsiz Bankacılık İlke Ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ" incelenmiş ve bununla beraber danışma komiteleri için altyapının güçlenmesini, gelecekte bu oranın artırılması için yeni çalışmalar yapılması gerektiğini, finans kuruluşlarının yeni düzenlemelere ihtiyacının olduğunu ve tebliğ üzerinde geliştirilmeler yapılabileceğini savunmuştur.

Ağkan (2018), katılım bankaları faiz kullanmamak için paraları atıl kalan halkın paralarını değerlendirmek için oluşturulmuş bir ihtiyacı karşıladığı için sektörde tutunduğunu, özel girişim kurumlarının yatırımlar için benimsendiğini savunmuştur. Ağkan, çalışmasında şu tespitleri yapmıştır: Katılım bankalarının kısa sürede faizsiz oldukları için genişlediği görülmüştür. Bu büyümeyi gören kamu kurumları da katılım bankaları açmaya başlamıştır. Türkiye'de ilk kez Özel Finans Kuruluşları adı ile faaliyete başlayan kuruluşlar, en çok Retro-dolarların Türkiye'ye gelmesini sağlayarak ülke ekonomisine büyük katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte 2001 ve 2008 krizlerini çok az zarar ile geçirmeleri de ülkemizin ekonomisi için büyük önem taşımaktadır. Ülkemizin katılım bankaları ile UMS ve tek düzen hesap planı kapsamında kayıt edilmesi ve finansal tabloların hazırlanması TTK için zorunluluk içermektedir. Fakat bunlar ile birlikte TKBB'nin açısından AAOIFI şer'i düzenlemeleri ile yapılmış ve dağıtılmıştır. Bu düzen UMS'nin yetmediği zamanlarda kullanılmaktadır. BDDK ve AAOIFI tarafından incelenen ve Türkçe'ye çevrilen ve İslami kurumlarda gönüllü olarak kullanılan bu düzenlemelerin uygulanması katılım bankalarının önü açılacaktır.

Canbaz (2013), incelemiş olduğu tablolar ile katılım bankalarının sektördeki yerinin %10 olduğunu, diğer geleneksel bankalarının sektördeki payının ise %90 olduğunu tespit etmiştir. Faizsiz finans kuruluşlarının yerinin çok az oranda olduğunu, sektördeki paylarını arttırmak için geleneksel bankalar ile rekabet edebilir düzeye çıkmaları gerektiğini iletmiştir. Kamu kurumlarının da sektöre girmesi ile katılım bankalarına olan güvenin arttığı da gün yüzüne çıkmıştır. Faizsiz finans kuruluşlarının gelişebilmesi için ortakların paylarını biraz daha az olması gerektiğini veya bankaya daha çok öz sermaye yatırımları gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca katılım bankaları için ATM, şube ve banka sayılarını arttırarak büyümede hızlanacaklarını savunmuştur.

Kaytancı, Ergeç ve Toprak (2013), katılım bankaları ürünlerini araştırmışlar ve banka müşterileri ile Eskişehir'de anket araştırması yapmışlardır. Anket araştırması sonucunda gelir düzeyi arttıkça katılım bankası müşterilerinin memnuniyet oranının düştüğü, beklentilerini karşılamadığı, gelir seviyesi düştükçe beklenen getirinin yeterli bulunduğu sonucu çıkmıştır. Araştırmada, müşteri memnuniyeti için

çağrı merkezinden de bahsedilmiştir. Son zamanlarda müşteri hizmetleri de bankalar için ayrıcalık haline geldiği, bankasından memnun olan müşteriler etrafında bulunan insanlara çalıştıkları bankaları önerdikleri, eğer bankasından memnun olmazsa bankasını şikâyet ettikleri belirlenmiştir. Başarılı bir yol izlerken çağrı merkezinin kaliteli olması da bankalar için ayrıcalık sağlayan uygulamalar başında yer aldığı, bankaların gelişmesi için müşteri memnuniyetine öncelik vermeleri gerektiği savunulmuştur.

Özkan (2012), katılım bankalarının kriz zamanlarında olumlu duruşlarıyla ve genel olarak ekonomiye olan olumlu katkıları ile değerli bir yapıda olduğunu ancak buna rağmen yeteri kadar bilinmediği için hak ettiği konumda olmadığını iletmiştir. Türk halkına, katılım bankası ilkelerinin tanıtılması gerektiğini savunmuştur.

Sarkınç ve Poyraz (2018)’de yaptıkları çalışmada, “Katılım bankalarına yönelik yatırımcı algısının” ölçülmesi amacıyla Çorum ilindeki yatırım bankası yatırımcılarına anket uygulamışlardır. Bu çalışma sonucunda, yatırımcıların çoğunluğu, İslam’a uygun ve faizsiz olması, kredi kullanımında nakit paranın yer almaması, ürün çeşitliliğinin fazla olması nedenleriyle tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

2. KATILIM BANKALARI

Katılım bankalarını geleneksel bankalardan ayıran en önemli özellik faiz dışında elde edilen yatırım kârıdır. Literatürde kâr, ürünün üretimi, hizmetin yerine getirilmesi ya da alım-satım işlemi sırasında katlanan maliyet ile o varlığın veya hizmetin satış fiyatı arasındaki fark olarak tanımlanır. Bu fark, bir işlemten sonra doğduğu ve faaliyetin (ticaretin) sonucu olduğu için dinen meşrudur. Kârın meşru olmasının en önemli sebebi ticari olmasıdır. Ticareti yapan taraflar eğer kâr elde etmez ise hemen bu işi bırakırlar. Ticaretten kâr elde edemeyen ticaret sahibi kâr elde etmezse o işi devam ettirmeyecektir. Bu sebeple ticaretten doğan kâr meşru kılınmıştır. Faizsiz finans kuruluşları için kâr; İslami kurallara uygun olan ürün ve hizmetlerden elde edilen gelire denmektedir. Katılım bankaları, faizsiz finans kuruluşu ya da İslami finans kuruluşu isimleriyle de literatürde yer almaktadır.

Faiz kelimesi Arapça’da feyezana sıfatından türemiştir. Feyezana; taşkın, istenmeyen anlamına gelmektedir. Kuran-ı Kerim ise faizi “riba” olarak adlandırmıştır. Türkçe’de ise faiz bir paranın kullanılması ve işletilmesi için ödünç verilmesi karşılığında alınan fazlalık, kâr anlamlarını taşımaktadır. Yapılan veya yapılacak bir işlemde faizin olup olmadığını anlamak için iki durum söz konusudur. Bunlar; “İlgili işlem katlanarak çoğalıyor mu?” ve “değerin ticarete konu edilen taraflar arasında eşit dağıtılmış mı?” Mal ve para karşılaştırıldığında mal için değer varken, paranın öz değeri yoktur (Şahin, 2019: 8-9).

Katılım bankası görüşü ülkemizde ve tüm dünyada önemini her geçen zaman arttırmakta ve büyümektedir. 18. yüzyılda Batı Avrupa’da, reformların getirmiş olduğu zorlu süreçlerden korunmak için faizsiz finansman kurumu özelliklerini taşıyan “dostluk cemiyetleri” kurulmuştur. 1793 yılından sonra İngiltere’de 7000’den fazla dostluk cemiyeti olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca İngiltere’de halen faiz gözetmeyen yardımcı kuruluşların varlığını sürdürdüğü de bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ilk faizsiz finansman uygulamaları para vakıfları adı altında “vakf-ı nukud” veya “evkaf-ı nukud” kuruluşları ile başlamıştır. Para vakıflarında hayır yapmak için toplanan paralar fonu, Karz, Mudarebe, Murabaha ve Bidaa gibi uygulamalarla işletiliyor, bu fonlardan elde edilen kâr payı vakıfta hayır amaçlı kullanılıyordu. Bu yöntemler, 1500 ve 1600'lü yıllarda Osmanlı İktisadi sürecinde önemli bir yöntemdir. Ancak geçmişte birçok ürün kullanıldığı gibi, bazı ürünlere de rastlanılmamaktadır (Canbaz, 2013: 3-5) .

Katılım bankası, sermayesine ek olarak yurt dışından ve yurt içinden özel cari hesaplar ve kâr ve zarara katılma hakkı veren hesaplar yoluyla fon toplayıp ekonomiye fon tahsis etmek amacıyla faaliyet gösteren ve toplanan fonları mevzuatında belirtilen yöntemlerle, her çeşit zirai, ticari faaliyetlerin ve hizmetlerin finansmanında, ortak yatırımlarda, yurt dışı teminat mektubu verilmesinde, ihracat ve ithalatın finansmanında, yatırımlara ilişkin ekipmanların temin edilip, firmalara taksitle satılması veya kiraya verilmesi gibi hususlarda kullandırabilen mali kuruluştur (Arabacı, 2007: 3).

Katılım bankaları, ilk kez 4389 sayılı Bankalar Kanununda “Mevduat toplama yetkisi bulunmayan ancak özel cari hesaplar ve kâr zarar katılma hakkı veren hesaplar yoluyla fon toplayan, ekonomik faaliyetleri ekipman ve emtia temini veya kiralanması veya ortak yatırımlar yoluyla finanse eden kurumlardır” şeklinde tanımlanmaktadır. 5411 sayılı Bankacılık Kanununda ise “Bu kanuna göre cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullanırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye'deki şubeleri” şeklinde tanımlama yapılmıştır.

Katılım bankaları, kendi sermayelerine ek olarak yurt içinden ve yurt dışından Türk Lirası ve yabancı para cinsini kullanarak cari hesap ve kâr/zarara katılma yoluyla fon toplamakta, topladığı fonları da ekonomik faaliyetlerde kullanmaktadır. İşlemlerinde faiz ile ilgili hiçbir gelir kullanmamaktadır. Katılım bankaları, dini inançları nedeniyle bankaya yatırılmadan, yurtiçinde ve yurt dışında altın, döviz, bina, arsa gibi tasarrufların yastık altında atıl şekilde saklanan gelirlerin, üretim sürecine sokulmasıyla elde edilen kâr-zarar ortaklığı anlayışı ile faaliyette bulunan kurumlardır. Faizsiz finans modelinde; iş ortaklığı, faktoring, finansal kiralama gibi yöntemler bulunmaktadır. Bu modeller katılım bankası ile hayata geçmiş ve kendine özgü yöntemlerdir. Katılım bankaları, hukuki yapı olarak anonim şirket durumunda kurulur ve ticari amaçlarını uyduğu sürece bütün bankacılık işlerini yapabilir. Faizsiz finans kuruluşlarının çalışmaları tamamen kâr-zarar ortaklığına ve ticari kazançta dayanmaktadır. Katılım bankaları, çeşitli faaliyetleri ile mali sektörde bulunan, gerçek ekonomiyi tasarruf eden ve bankacılık hizmetleri sunmakta olan bankalardır. Bankacılık hizmetlerinin yanı sıra, tasarruf sahiplerinden toplanan fonlar, faizsiz bankacılık ilkelerine göre sektöre aktarılmakta ve kâr/zarar tasarrufları olarak sahipleri ile paylaşılmaktadır.

5411 sayılı Kanun ile katılım bankaları kâr-zara toplanan katılma fonlarının şartlarına göre hesap değerlerinin ve özel cari hesaplarının 50 bin TL'ye kadar olan kısımları Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kapsamına alınmaktadır. Ancak bu durum tasarruf sahiplerinin riskini azaltmamaktadır. Yani katılım bankaları tasarruf sahiplerinden topladıkları paralar karşısında geleneksel bankalardan farklı olarak

getirileri güvencede değildir. Çünkü katılım bankalarında sadece fonların katılma oranları kadar anlaşılmakta, bunların dışında bir getiri sözü verilmemektedir. Tasarruf sahipleri, katılım bankalarına ortak olmakta ve faaliyetlerin sonucunu beraber karşılamaktadır. Bu sebeple, tasarruf mevduatı sigorta fonu uygulaması, faizsiz finans kuruluşlarında toplanan fonların geri ödenmeme riskine karşılık riski azaltan bir durum niteliğindedir (Özulucan ve Özdemir, 2010: 5-7).

Faizin İslâm dininde yasak olması, belli bir kesimin tasarruflarını geleneksel bankalara yatırmaması sonucu altınlarının, dövizlerinin ve bazı yatırımlarının atıl şekilde kalmasına sebep olmuştur. Bu gibi sebeplerden bu durumu önlemek için faizsizlik anlayışına bağlı işleyen, halkın ellerinde bulundurdıkları sermayeyi ülkenin kullanması için kullanan finansal kurumlar Türkiye’de de kurulmaya başlamıştır.

1975 yılında İslam Kalkınma Bankası’nın kurucu üyeleri arasında bulunan Türkiye 1984 yılında sermaye payını arttırmış ve büyük ortaklardan biri haline gelip üye bulundurma hakkına sahip olmuştur. Böylece Türkiye, 56 İslam ülkesinin arasına girmiş; özel sektörün teşviklerinden yararlanabilme, finans tekniklerinden yararlanabilme fırsatını yakalayan finans kuruluşlarından biri konumunu almıştır. 1980’li yıllara kadar yurtdışındaki ekonomik politikaları takip etmeye başlayan Türkiye, bu tarihten sonra dünyaya açılmayı hedefleyen ihracat ile büyüme sistemi geliştirmeye başlamıştır. Böylece, dünyada var olan yeniliklerin ekonomi alanında ülkemize kazandırılmasını sağlamıştır. Bu yeni bankacılık anlayışının amacı; ekonomiye katılmayan atıl durumdaki sermayenin saklandıkları yerden çıkarılıp İslam esaslarına uygun şekilde ekonomiye kazandırılması olmuştur.

Türkiye’de uygulanma biçimi ile katılım bankaları için sadece İslâmi Banka olarak nitelendirmek doğru olmamaktadır. Bu kuruluşlar tam anlamları ile katılım bankası olarak iş yapmaları beklenmektedir. Katılım bankaları, geleneksel bankalarda farklı olarak yasalar ve kanunlar içinde fon toplama ve fon bulundurma da faiz kullanmaz; ancak diğer bütün bankacılık işlemleri yapabilirler.

Banka sektöründe 2005 yılında faaliyete başlayan katılım bankaları daha öncesinde farklı unvanlar ile banka kurumları arasında faizsiz işlemler yapmaktaydı. Banka sektörünü girmeden önce ve sonra da faaliyetlerine müşterilerine faizi sunmadan kâr payı adı ile işlemlerine destek olmaktır. Faizsiz finans kuruluşları faize yer vermemektedir. Ekonomik hayatta fon toplama ya da fon kullandırma ile yürütülen ortaklıklar ve ticari işlemlerden yola çıkarak hayatta kalmaktadır (Gökçen ve Gönen, 2017: 61). Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankaları şunlardır: Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş., Türkiye Emlak Katılım Bankası A.Ş., Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş., Vakıf Katılım Bankası A.Ş., Ziraat Katılım Bankası A.Ş.

2.1. Faizsiz Finans Kuruluşlarına İlgili Sebepleri

Faizsiz finans kuruluşlarının doğma sebepleri olarak, İslamiyet’te faizin haram olması, Arap ülkelerindeki petrol kazançlarının değerlendirilmesi, sosyal statü farklarının azaltılması, atıl kaynakların ekonomiye kazandırılması, üretimsiz paranın zaman değeri yerine ekonomik bir oluşuma ortak olma anlayışı gösterilebilir. Söz konusu ilgi sebepleri aşağıda açıklanmıştır:

- **İslamiyet'te faizin haram olması**

İslâm dini ekonomik hayatta en çok faizin üzerinde durmaktadır. Kuran-ı Kerim ile faiz (Riba) kesin olarak haram kılınmaktadır. Faizli borç veren kişi hak ettiği paradan daha fazla alacak ve borç alan kişi aldığından çok daha fazla para ödeyecektir. Bu şartlar İslam dininin hükümlerine uymamaktadır.

“Kur’ân-ı Kerim’de faizle ilgili âyetler dört grupta toplanabilir. Nüzûl tarihleri farklı olan bu âyetler, faizin yasaklanmasında tadrîcî bir yol takip ederek faize karşı önce sitem ve ta’rizde bulunmuş, daha sonra açık ve kesin bir ifade ile onu yasaklamış ve faizde ısrar etmenin Allah’a ve resulüne bir nevi savaş açma olduğunu bildirerek veya faiz uygulamasının farklı yönlerine dikkat çekerek bu yasağı teyit etmiştir” (TDV, 2021). Buna göre, Kur’ân-ı Kerîm’de faiz ile ilgili yasaklayıcı ayetlerin yer alması ile birlikte, İslami kurallara göre yönetilen ülkelerde ve toplumlarda kazancın faizli olmasına karşı önlemler alınmıştır.

- **Arap ülkelerindeki petrol kazançlarının değerlendirilmesi**

1974 yılından itibaren petrol fiyatlarının yükselişte olması petrol üreten ülkelerin ve Orta Doğu ülkelerinin dövizlerinin birikmesine yol açmıştır. Petrol fiyatlarının artması, petrol ithal eden ülkelerin, petrol giderlerini arttırmış, bu ülkelerin diğer alanlara yönelmesini engellemiştir. Bu durum, petrol ihraç eden ülkeleri, petrol üreten ülkelerde biriken kaynakları ülkelerine çekmek için çok fazla çaba harcamalarına neden olmuştur. Bazı tasarruf sahipleri batı dünyası finans sistemini kullanırken bazı sermaye sahipleri faizsiz sistemlerde “kâr-zarar” kavramını kullanarak yatırım yapmak istemişlerdir (Doğan vd., 2017: 179). Bu sebeple 1974 yılında İslam Kalkınma Bankası kurulmuştur. İslami Kalkınma Bankası ile birlikte diğer İslam ülkeleri de faizsiz esasa dayanan bankalar kurmaya başlamışlardır. Böylece hem faize karşı duyarlı kişiler tasarruflarını yatırım yapma hem de atıl kalan paralarını değerlendirme fırsatı bulabilmişlerdir. İslam Bankacılığının doğuşuna etken sebepler bu şekildedir.

- **Sosyal statü farklarının azaltılması**

Katılım bankalarının doğuşu için dini ve ekonomik sebeplerin yanında sosyal nedenler de etkili olmuştur. Toplumun oluşumu bireyler sayesinde gerçekleşmektedir. Bireyler, her toplumda farklı statüler de görülür. Zengin, fakir, çiftçi, esnaf gibi pek çok sınıf bulunur. Bu sınıflar, toplum içinde birbirleri ile etkileşim halindedir. İyi bir toplum için bütün sınıfların birbiri ile iyi anlaşması gerekir. Ancak sınıflar arası barışın sağlanması toplumsal adalet ile sağlanabilir. Faizsiz bankalar bu noktada devreye girer ve sınıflara bakmadan adaletsizliği ortadan kaldırmak için çalışırlar (Sarkınç ve Poyraz, 2018: 435). Katılım bankaları, faiz ile birlikte mal varlıklarını arttırmanın önünü kapatır ve faydalı bir kurum olarak çalışmayı önemser.

Faizsiz bankacılık, sermayenin gerçek ekonomi ortamlarında değerlendirilmesi sonucunda iş imkânları sağlamakta, üretim unsurlarını faaliyete geçirmektedir. Böylece zengin ve fakir ayrımı yapmadan adaletsizliği gidermek için çalışmaktadır. Bu açıklamalardan çıkarılacak sonuç; sosyal barış, toplum bütünlüğü, güçlü ekonomiler kazanma yolunda faizsiz finans kuruluşlarının bulunması güçlü bir adımdır.

3. KATILIM BANKALARI VE MEVDUATA DAYALI BANKALAR AYRIMI

Temelde finans kuruluşu olması özelliğine sahip olan bankalar ve katılım bankaları yukarıda açıklanan sebeplerle birbirinden ayrılmaktadır. Benzerlikler ve ayrımlar aşağıda açıklanmıştır:

3.1. Bankalar ve Katılım Bankaları Arasındaki Benzerlikler

Her iki bankada devlete karşı sorumludurlar ve bağımlıdırlar. Bunun nedeni; kurulmaları ve işlem yapabilmeleri için özel izin, işlemlerin ve ekonominin denetlenmesi için yönetime karışma yetkisi şeklinde benzer kurallar bulunmasıdır. Her iki banka çeşidinde müşterilere davranış durumları birbirine benzemektedir. Bankalara dışardan bakan ve bilgisi olmayan bir kişi inceleme yaptığında mali tablolar ve bilançonun içeriği açısından benzer noktaları olduğunu görebilecektir. Ayrıca mali tablolar ve bilanço açısından bakıldığı zaman tek benzerlik gösteren banka çeşidi katılım bankalarının olduğu söylenebilir. Nakit işlemler için aracı kurum, tasarruf emanet edebilme, bilgi satma çeşitlerinde işlemlerin tamamı da hem geleneksel bankalar hem de katılım bankaları tarafından yapılabilmektedir. Karşılanan hizmetler ve ürünler kıyaslandığında çok sayıda benzer işlem bulunmaktadır. Tasarruflarını yatırım yapmak isteyen kişilere yardım etmek, finansmana ihtiyacı bulunan kişilere ihtiyaçlarını karşılamak, şahsi ya da tüzel ihtiyaçlarını gidermek için çözümler sunmak en önemli faaliyetlerdir (Ustaoğlu, 2014: 58).

3.2. Katılım Bankaları ve Mevduata Dayalı Bankalar Arasındaki Farklar

Katılım bankaları, günümüzde Türk Bankacılık Mevzuatına uygundur ayrıca Uluslararası Faizsiz Bankacılık Kanunu'na uyumlaştırılmaya çalışılmaktadır. Katılım bankasının anlamı sadece faizin çıkarılıp yerine kâr kelimesinin getirilmesi demek değildir. Bu kuruluşlarda yer alan faaliyetlere farklı bir açıdan bakmak gerekir; paranın ekonomik ürün gibi alım satım işleminin önüne geçmiş olduğu görünmektedir. Katılım bankaları, tasarruf sahiplerinden fon toplarken kâr-zarar ortaklığı ve vadeli satışlar içeren ekonomik işlemler yapmaktadır. Faizsiz finans kuruluşlarında para unsuru ile fon toplama işlemleri, ekonomik yöntemler diğer bankalardan farklılık gösterir. Bankalar para ticaretiyle birlikte hizmet verirken, katılım bankaları bu hizmetler ile birlikte farklı ürünler içinde ticaret yapmaktadır. Mevduat bankaları ve faizsiz finans kuruluşları arasında bulunan en büyük fark paraya verilen anlamlardır.

Mevduat bankaları olasılık üzerine işlem yaparlar, faizsiz finans kuruluşları ise o an için işlem düzenlerler. Mevduat bankaları, fon sahiplerinden para aldıklarında parayı kullanır ve faiz geliri elde ederler. Bu gelirlerin belli bir oranını mevduat faizi şeklinde hesap sahiplerine ödemeyi öngörürler. Mevduatın kredi olarak kullanılması ile ortaya çıkan faiz gelirinin ne tutarda olacağı ve ortaya çıkacak gelirin tutarını tahmin etmek gerçeği vermeyecektir. Bankalar ise mevduatı kredi olarak verdiklerinde kredi alan kişilerin bu işlemde kâr edebileceklerini ve kârın belli bir oranını kendilerine ödeneceğini teyit etmektedirler. Vade sonunda kredi alan kişiler ya da kurumlar kâr elde edememiş ya da krediyi ödeyememiş bile olsa banka gerekli görürse alınan teminatlar ile birlikte anaparayı ve faiz alacağını da mahsup etmektedir.

Faizsiz finans kuruluşlarının diğer bankalardan ayıran bir özelliği de geleceğe yönelik ücret sistemleri yerine gerçekte kazanılan paranın dağıtılmasıdır. Bu süreçte ortaya çıkan para kâr veya zarar öncesinde belirlenen oranlarda ve şartlarda yatırımcı taraf ve banka arasında pay edilir, risk derecesi birlikte karşılanır. Faizsiz finans kuruluşları fon sahiplerine yatırmış oldukları paranın karşılığı öncesinde belli bir getiri taahhüdü verememekte, banka tarafından meydana gelen kârdan pay almaya hak kazanmaktadırlar. Banka, zarar ederse tasarruf sahibi ile birlikte zararı birlikte üstlenmektedirler (Sunbat, 2016: 44-45).

4. KATILIM BANKALARINDA MUHASEBE

KGK, 21.05.2019 tarihinde “Faizsiz Finans Muhasebe Standartlarını” yayınlamıştır. Bu standartlar, söz konusu kuruluşlara ek raporlama gerekliliklerine sebep olmuştur. “Zekât ve sadaka fonu” ile “karz fonu kaynakları ve kullanımları tabloları” bu yükümlülükler arasında sayılabilir. 2021 itibarıyla 22 adet faizsiz finans muhasebe standardı vardır.

Faizsiz finans muhasebe standartları, Finansal tablolarda genel sunum ve açıklama, mudârebe finansmanı, müşâreke finansmanı, selem ve alt selem, icâre ve icâre muntahiye bittemlik, zekât, istisnâ ve alt istisnâ, yatırım fonları, yabancı para işlemleri ve yurtdışındaki işletmeler, geleneksel finans kuruluşları tarafından sunulan faizsiz finans hizmetleri, varlıkların transferine ilişkin açıklamalar, bölümlere göre raporlama, konsolidasyon, iştiraklerdeki yatırımlar, gayrimenkul yatırımları, yatırım hesapları, murâbaha ve diğer vadeli satışlar değer düşüklüğü, kredi zararları ve ekonomik açıdan dezavantajlı taahhütler, yatırım vekâleti (el-vekâle bi'l istithmar), sukuk, pay ve benzeri araçlara yapılan yatırımlar, sukuk sahipleri için finansal raporlama, risk yedekleridir (KGK, 2021).

Bu standartlar, uluslararası karşılaştırılabilirlik, ekonomiye belirli ilkeler çerçevesinde katılım ve paydaşların doğru ve ihtiyaca uygun bilgiye ulaşımını sağlamak amacıyla gerekli ve yerindedir. Yukarıda katılım bankalarının dünya ve ülke ekonomisindeki yerinden bahsedilmişti. Faizsiz Finans Kuruluşları (FFK) Standartları, diğer uluslararası muhasebe/finansal raporlama standartlarında olduğu gibi, standartlara yol gösterecek olan bir kavramsal çerçeve ile başlamaktadır.

FFK Kavramsal Çerçevenin yeri; “Fikhî hükümlere kesin uyum ilkesi” kapsamında standartların fikhî hükümlerden sapma gösteremeyeceği; “Bir işlem, olay veya durumla ilgili bir Faizsiz Finans Muhasebe Standardının bulunmaması” durumunda bu kavramsal çerçeveye başvurulacak olması şeklinde ifade edilmiştir. FFK kavramsal çerçevede, fikhî hükümlerin muhasebeleştirilmeden başlanarak uygulanacağını ifade eden “Finansal Muhasebe Amaçları” şöyledir:

- Tamamlanmamış işlemler ve diğer olaylardan kaynaklanan hak ve mükellefiyetler dâhil olmak üzere, ilgili tüm tarafların hak ve mükellefiyetlerini fikhî ilkelere ve hakkaniyet, açıklık ve etik değerlere uygunluk gibi fikhî kavramlara uygun olarak belirlemek.
- FFK'nın yönetim ve üretkenlik kabiliyetinin geliştirilmesine katkıda bulunmak ve FFK'nın kendi amaç ve politikalarıyla uyumunu, özellikle tüm işlem ve olaylarının fikhî hükümlere uyumunu teşvik etmek.

- Finansal rapor kullanıcılarına, finansal raporlar aracılığıyla FFK’larla yürüttükleri ilişkilerinde karar alma imkânı verecek faydalı bilgiler sağlamak.

Yine FFK Kavramsal Çerçeveye göre, raporlama da istisnai durumlarda dahi fihhi hükümlere uyumlaştırma ve düzeltmeler ile birlikte tam olarak İslami Kural ve İlkeleri uygun yapılmalıdır. Buna göre, finansal raporların amaçları doğrultusunda edinilmesi gereken bilgiler aşağıdaki şekilde sayılmıştır:

- FFK’nın fikhî hükümlere uygunluğu ve bu uygunluğu tesis etmeye yönelik amaçları hakkında bilgiler ile varsa yasaklanan gelir ve harcamaların nasıl kaydedildiğine veya nasıl ele alındığına ilişkin bilgiler
- FFK’nın ekonomik kaynakları ve ilgili mükellefiyetleri (ortaklarının veya başkalarının haklarını karşılamaya yönelik işletmenin ekonomik kaynakları devretme mükellefiyeti) ve işlem, diğer olay ve koşulların FFK’nın ekonomik kaynakları ve ilgili mükellefiyetleri üzerindeki etkisi hakkında bilgiler.

Bu bilgiler, öncelikle kullanıcının; FFK’nın sermayesinin, zararları ve iş risklerini karşılayabilecek yeterlilikte olup olmadığını, yatırımlarına ilişkin yapısal riskleri, mükellefiyetlerini ve operasyonel gerekliliklerini yerine getirmek için FFK’nın likidite durumu ile nakit bulundurma zorunluluğunun yeterli olup olmadığını değerlendirebilmesine yöneliktir.

- Zekâtın belirlenmesine yardımcı olacak bilgiler
- FFK’nın güvene dayalı sorumluluklarını yerine getirmesi hakkında bilgiler
- FFK’nın sosyal sorumluluklarını yerine getirmesi hakkında bilgiler.

Kavramsal çerçevede sunulacak finansal raporun kapsamında şunlar yer alır: “Finansal durum tablosu, gelir tablosu, nakit akışları, ortaklara ait özkaynaklardaki değişimler ve benzeri değişimleri gösteren tablo ve açıklamalar, muhasebe politikaları, açıklayıcı dipnotlar ve destekleyici tablolar.” Burada dikkat çeken nakit akışı ve özkaynak değişimi tablolarına sağlanacak bilginin geldiği yerin ifade edilmiş olmasıdır.

Buna göre ilgili bilgiler şunlardan edinilir:

- Nakit akış tabloları
- Ortaklara ait özkaynak değişim tabloları
- Zekât ve sadaka fonunun kaynakları ve kullanımları tabloları
- Karz fonunun kaynakları ve kullanımları tabloları
- Bilanço dışı yatırım hesabı sahiplerinin özkaynak değişim tabloları
- Tekâfül işletmeleri açısından poliçe hamillerinin fon fazlası değişim tabloları.

Tablolarda yer alan karz, kelime olarak ödünç anlamını taşır. Başka (hukuki) bir tanıma göre, “karz, diğer anlamıyla “misli bir malı, belirsiz bir zaman sonra misli geri verilmek üzere birisine vermeye denir” (Ekinci, 2016: 534).

Faizsiz Finans Muhasebe Standartlarının birincisine göre (FFMS-1); “Finansal durum tablosu, gelir tablosu, nakit akış tablosu, ortaklara ait özkaynak değişim tablosu veya dağıtılmamış kârlar tablosu, kısıtlanmış yatırımlar değişim tablosu, zekât ve sadak fonunu kaynakları ve kullanımları tablosu (Katılım bankası zekât toplama ve dağıtma sorumluluğu üstlendiğinde), karz fonunu kaynakları ve kullanımları tablosu, finansal tablo dipnotları, kavramsal çerçevede belirtildiği üzere, finansal tablo kullanıcılarının ihtiyaç duyduğu bilgileri sağlayacak her türlü tablo, rapor ve diğer veriler” katılım bankası tarafından sunulması gereken bilgi ve tablolarıdır.

Katılım bankaları, mevduat bankalarından farklı olarak, temel tablolarında kısa ve uzun vadeli varlık/borç ayrımı yapmamaktadır. Banka ve diğer kurumlar için olan muhasebe standartlarına benzer şekilde, tablolarını karşılaştırmalı olarak yayımlamaları gerekmektedir. Açıklama ve dipnotların ayrıntılı içeriğinin mevduat bankalarının açıklamalarından farklılık gösterdiği görülür.

5. KATILIM BANKALARINDA DENETİM VE İÇ DENETİM

Denetim, muhasebe bilim literatüründeki tanımıyla genel olarak, finansal tablolardaki sunulan bilgilerin, kanıt niteliğindeki belgeler aracılığıyla, kabul edilmiş ölçütlerle karşılaştırılması ve doğruluğunun tespit edilmesi işlemleridir.

AAOIFI'nin Yönetişim ve Etik Kurulu (AGEB-AAOIFI Governance and Ethics Board), katılım bankaları (faizsiz finans kuruluşları) için Denetim Standardı'nı (ASIFI) No. 6 “Dış Şeriat Denetimi (Faizsiz Finans Kuruluşlarının Şeriat İlke ve Kurallarına Uyumuna İlişkin Bağımsız Güvence Taahhüdü)” adı altında yayımlamıştır (AAOIFI, 2018). Buna göre, FFK dış denetim (bağımsız) ve tasdik dış denetimi olarak iki şekildedir.

Faizsiz finans kuruluşları için Kamu Gözetim Kurumu (KGK) tarafından uluslararası uyum amacıyla, 1 Ocak 2020 tarihinde yürürlüğe girmek üzere 5 adet; 1 Ocak 2021 tarihinde yürürlüğe girmek üzere 1 adet; toplam 6 adet bağımsız denetim standardı yayımlanmıştır. Ayrıca bir de “Faizsiz finans kuruluşlarının Bağımsız Denetimini Yürüten Denetçiler İçin Etik Kurallar” standardı yayımlanmıştır.

Denetime tabi diğer kurum ve kuruluşlar için standartlaşmış olan denetimin faizsiz finans kuruluşlarının ekonomide kapsadığı alan açılarından önemli bir ayrıcalığının olması hiç kuşkusuz ihtiyaç dâhilindedir.

“Katılım bankaları bağımsız denetim standartları” ile “bağımsız denetim standartları” arasındaki en önemli fark, fihhi kurallara uygunluğun test edilmesi ve raporlanmasıdır. Hatta öyle ki klasik denetim adımlarının her aşamasında mutlaka fihhi (İslami kurallar) uygunluk yer almaktadır. Böylece denetimin basit tanımında yer alan “var olanla olması gereken arasındaki uygunluğun belirli ölçütlerle araştırılması” ifadesindeki ölçüt: “ülke mevzuatı” ile birlikte “İslami Kurallar” olmaktadır. Denetçi için “İslami Kuralların” finansal anlamdaki şekli ise “Faizsiz Finans Muhasebe Standartları” olmaktadır.

Denetçi raporunun da yine bu sürece uygun olarak hazırlanacağı ve şekil şartları ile içeriğinde olması gerekenler “Faizsiz finans kuruluşları bağımsız denetim standartları” içinde yer almaktadır.

Gerçeğe uygunluğun ve doğruluğun yine FFMS’ye göre tespit edildiğinin raporda açıkça belirtilmesi gereklidir. Görüş örneği standartta şu şekilde yer almaktadır:

“Görüşümüze göre finansal tablolar, ...Katılım bankasının... (hesap dönemi sonu) itibarıyla finansal durumunu ve aynı tarihte sona eren hesap dönemine ait faaliyetlerinin sonuçlarını ve nakit akışlarını (ve diğer finansal bilgilerini) fikhî ilke ve kurallara (finansal kuruluşun danışma komitesi tarafından belirlenen) ve Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yayımlanan Faizsiz Finans Muhasebe Standartları’na ...(ve ...’ya) uygun olarak doğru ve gerçeğe uygun bir biçimde sunmaktadır”.

Raporun detaylarına bakıldığında, denetime tabi Katılım bankasının finansal durum tablosunun ve gelir/gider tablosunun içeriğinde fikhî kurallara aykırı hiçbir unsurun olmaması gerekmektedir. Ancak burada dikkat çeken bu hükümlerin neler olduğu, kuruluşun İslami anlamda uzman olan danışma kurulan bırakıldığı görülmektedir. Bu anlamda, ilgili danışmanların gerçekten hem finansal uzmanlığının hem de yüksek İslâmî bilgisinin olması gerektiği tartışılmazdır. Aynı zamanda KGK tarafından yayımlanan standartlara uygunluk denetimi yapıldığı anlaşılmaktadır. Denetim tanımındaki kabul edilen ölçüt, KGK’nın “Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Standartları”dır.

Bilginin denetim amaçlarına uygun olarak sunulması gerekliliği ise yine uygulanmak zorundadır. Muhasebe denetiminin bilinen amaçları ise, “geçerlilik, tamlık, dönemsellik, sahiplik, doğruluk, değerlendirme, sınıflandırma, açıklama”dır. İlgili standartlara uyum sağlanmış olsa bile, denetimin amaçlarına uygun yapılmamış olan denetim raporunun güvenilirliği tartışmalı olacaktır. Yapılan iş her ne kadar katılım bankasının fikhî bilgilere uyumunu gerektirse de ticari bir iştir ve genel geçer muhasebe ve denetim kurallarından ayrıştırılamaz.

SONUÇ

Katılım bankaları (faizsiz finans kuruluşları) kriz dönemlerinde, faiz aracını kullanmadıkları için mevduat bankalarına göre daha uzun vadede çözüm üretebilmektedirler. Yukarıda açıklanan literatüre ve piyasa gelişmelerine bakıldığında, katılım bankalarının son dönemde hızlı ve kısa sürede büyüdüğü, geliştiği ve kârlılıklarını artırdıkları görülmektedir.

Her ne kadar katılım bankalarının oluşumları çeşitli sebeplere dayansa da, temel sebebin, faizi kazançlarına dâhil etmek istemeyen yatırımcı için bir alternatif olduğu anlaşılmaktadır.

Buna ilişkin olarak çalışmamızda, katılım bankalarına kavramsal bir yaklaşımla bakılmıştır. Tarihsel gelişimine değinildikten sonra faizsiz finansın tercih edilmesinin sebebi açıklanmıştır. Buna göre, özellikle dini (İslami) temelli sebeplerle kişisel bazda faizi ret eden başka bir ifadeyle haram kabul edenlerin tercihleri mevduat bankaları yerine katılım bankalarına yönelmiştir. Ülkesel bazda ise İslami hükümlerle yönetilen ülkelerdeki mevzuatın faizi kabul etmemesi ve yanı sıra bu ülkelerin petrol vb. zenginlikleri sebebi ile ticari hayatın en önemli taraflarından olması faizsiz finans kuruluşu mevzuatlarının diğer ülkelerde ve Türkiye’de de gelişmesini gerekli kılmıştır.

Çalışmamızda son olarak faizsiz finans kuruluşları için muhasebe ve denetim mevzuatına değinilmiştir. Katılım bankaları için bu kuruluşlara sahip ya da onlarla iş ilişkisinde bulunan tüm ülkelerin mevzuat düzenlemesine gitmesi kaçınılmaz olmuştur. Ülkemizde de bu yönde “Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu” uluslararası uyum çerçevesinde muhasebe ve denetim standartları yayımlamıştır. Mevduat bankalarının finansal çerçevesi ile temeldeki farklıları; vade farkının olmaması ve fihki hükümlerle belirtilmiş para akışının da tablolarda yer alıyor olması gibi sayılabilir.

Katılım bankalarının danışma komitesi uzmanlarının finansal tablo ve raporların İslâmi bilgilere göre hazırlanmasına ilişkin prosedür ve politikalardan sorumludur ki, bu kişilerin fihki bilgilerinin yüksek olması beklenir. Danışma komitesi üyelerinin bu uzmanlıklarının kim tarafından nasıl tespit edildiği de düşünölmeli ve buna yönelik eğitimin verilmesi gereklidir.

Katılım bankalarının ilk oluşumunda iç denetçiler daha çok dini kurallara aykırılığı inceleyen danışmanlar olarak yer almıştır ki bu kişilerin görevi, ilgili katılım bankalarının şer’i kurallara bağlı kalıp kalmadığına dair rapor hazırlamaktır (Ertugay vd., 2019: 1445).

Faizsiz finans kuruluşlarında faaliyetlerin uygunluğunu denetleyen bir iç denetim mekanizması olarak ana sorumluluk faizsiz finans kuruluşu danışma komitesine verilmektedir. Faizsiz finans danışma komitesi, kurum faaliyetlerinin İslami kurallara uygun olup olmadığı konusunda hüküm veren, uygulanışına ilişkin prosedürleri belirleyen, kuruluş içindeki bir birim olarak yer alır (Shahar vd., 2018: 153).

Katılım bankalarına ilişkin mevzuatın geliştirilmesi, ekonomik dünyanın sınırsızlığının bir gerekliliğidir. Dünyadaki yüksek petrol arzını ve altın gibi değerli madenleri çoğunlukla elinde bulunduran İslam Ülkeleri ile ticaretin geliştirilebilmesi ve ülkemizdeki dini inancı sebebi ile bankalarla çalışmak istemeyen insanların yatırımları için bir alternatif sunulabilmesi için katılım bankalarının da yeterli ve işler düzeyde olması önem arz etmektedir.

ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ BEYANI

Çalışmada kullanılan yöntem etik kurul iznini gerektirmemektedir.

DESTEK BEYANI

Bu çalışma herhangi bir kişi veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ağkan, F. (2018). AAOIFI standartları ve Türkiye katılım bankalarında uygulanabilirliği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 235-245.

Arabacı, N. (2007). Katılım bankalarının Türkiye’de bankacılık sektöründeki yeri, işleyişi ve performans analizi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Canbaz, M. F. (2013). Katılım bankacılığının Türk bankacılık sistemindeki yeri, çalışma şekli, enstrümanları ve performans analizi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Doğan Burtan, B., Kaya, M. ve Narçiçek, N. (2017). Dünya bankacılık sektöründe islam bankacılık sisteminin gelişimi, çalışma prensipleri ve Türkiye’de islam bankacılığı üzerine bir analiz, *The Journal of Academic Social Science*, 5(48), 175-190.
- Ekinci, E. B. (2016), *İslâm hukuku*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Ertugay, E., Gülençer, İ., Karabayır, M. E. ve Doğan, M. (2019). Faizsiz finansal kuruluşların denetimi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(3), 1442-1457.
- Gökçen, G. ve Gönen, İ. (2017). Katılım bankalarının finans sektörü içindeki yeri ve katılım bankalarına yönelik müşteri algısı. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 61-77.
- Kartal, M. T. (2019). Katılım bankacılığında danışma komiteleri: Faizsiz bankacılık ilke ve standartlarına uyuma ilişkin tebliğ (tebliğ) üzerine bir inceleme. *Journal of International Banking Economy and Management Studies*, 2(2), 93-108.
- Kaytancı, B. G., Ergeç, E. H. ve Toprak, M. (2013). Katılım bankası müşterilerinde bankacılık ürün ve hizmetlerine yönelik memnuniyet: Türkiye örneği [Tam metin bildiri]. *International Conference on Eurasian Economies* içinde (ss. 801-811). St. Petersburg: Rusya.
- KGK, *Faizsiz finans muhasebe standartları (FFMS)*, [https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/9201/Faizsiz-Finans-Muhasebe-Standartlar%C4%B1-\(FFMS\)%20](https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/9201/Faizsiz-Finans-Muhasebe-Standartlar%C4%B1-(FFMS)%20).
- Özkan, H. (2012). Katılım bankacılığının klasik bankalarla karşılaştırılması ve muhasebe uygulamaları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Özulucan, A. ve Özdemir, F. (2010). *Katılım bankacılığı*. Çetiner, U. (Editör). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Sakıncı, S. Ö. ve Poyraz F. (2018). Katılım bankalarına yönelik yatırımcı algısı: Çorum ili örneği, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 433-454.
- Shahar, W. S. S. W., Hassin, W. S. W. and Zan, U. M. S. M. (2018). Shariah audit for Islamic financial institutions (IFI’s): Issues and challenges. *Reports on Economics and Finance*, 4(4), 151–158.
- Şahin, Y. (2019). Türk bankacılık sisteminde katılım bankalarının mevduat bankalarıyla mukayeseli analizi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TDV, *İslam ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/faiz>.
- Ustaoğlu, D. (2014). Türkiye’de katılım bankacılığı sektöründeki yeri ve önemi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Sunbat, A. (2016). Katılım bankacılığı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

DÖVİZ KURLARININ UŞAK DERİ SANAYİ İŞLETMELERİNİN İHRACAT PERFORMANSINA ETKİSİ

¹Ercan ÖZEN

²Ahmet Eren YILDIRIM

Özet

Döviz kurlarının ihracat üzerindeki etkisi her zaman tartışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Uşak ilinde deri sektörünün ihracat performansı üzerinde döviz kurlarının etkisini belirlemektir. Çalışmada 2017-1 ile 2021-9 döneminde aylık sepet kuru ve deri sektörü ihracat verileri kullanılmıştır. Verilerin analizinde ADF ve PP Birim Kök Testleri ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; deri ihracatı ile döviz kuru arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Buna göre Uşak'taki deri sektörünün ihracat performansı döviz kuru dışındaki faktörlerin etkisi altındadır. Çalışma bulguları kurların ihracat üzerindeki etkisinin sektörlere göre değişebileceğini göstermektedir. Sonuçlar deri sektörü ile ilgilenen tüm kesimler için politika üretmede kullanılabilir veriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, İhracat, Deri Sektörü, Uşak.

The Effect of Exchange Rates on the Export Performance of Uşak Leather Industrial Enterprises

Abstract

The impact of exchange rates on exports has always been discussed. The aim of this study is to determine the effect of exchange rates on the export performance of the leather sector in Uşak province. The monthly exchange rates and leather sector export data for the period 2017-1 and 2021-9 were used. In the study, to analyse the data, ADF and PP Unit Root Tests and Toda-Yamamoto Causality Test were used. According to the results of the analysis; no causal relationship found between leather exports and the exchange rate. So, it can be said, the export performance of the leather sector in Uşak is influenced by factors other than the exchange rate. The study findings show that the impact of exchange rates on exports may vary depending on the sectors. The results provide data that can be used to create policies for all sectors interested in the leather sector.

Keywords: Exchange Rate, Exports, Leather Sector, Uşak

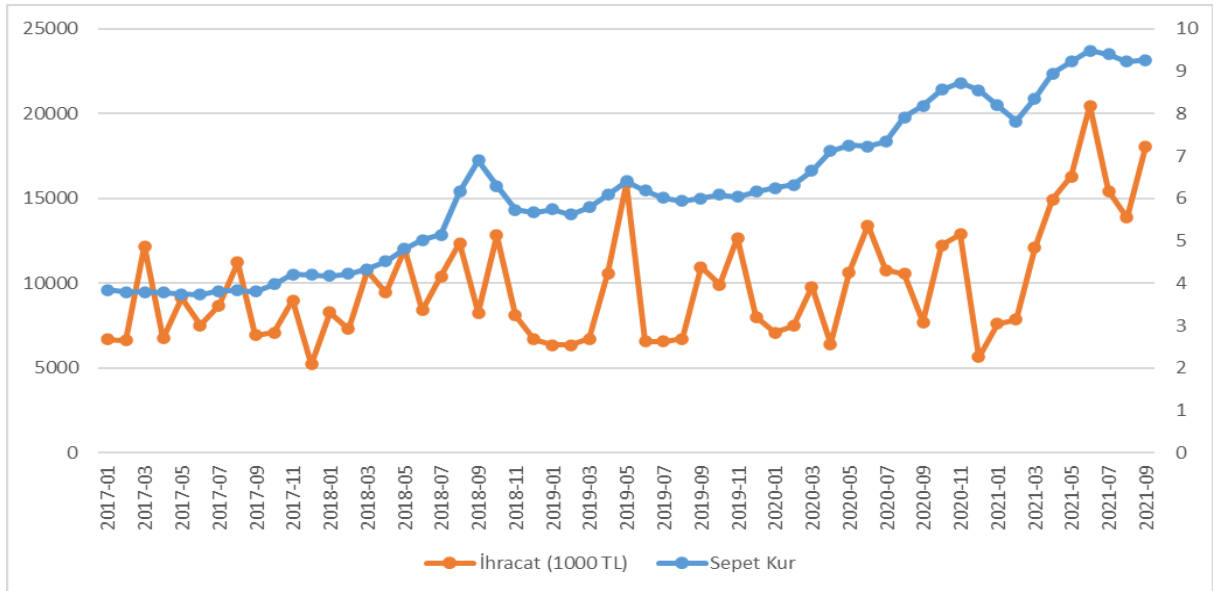
¹ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, ercan.ozen@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7774-5153

² Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, ahmet.yildirim@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2405-3081

GİRİŞ

Uşak ili deri sektöründe yaklaşık 800 yıllık geçmişi olan bir şehirdir. UTSO (2020) verilerine göre, Uşak ilinde yıllık deri işleme kapasitesi 70 bin ton civarındadır. Şehirde 2020 itibariyle 125 deri işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmeler tarafından 2020 yılının ilk 6 aylık döneminde toplam 8,4 milyon Amerika Birleşik Devletleri Doları (USD) tutarında ihracat yapılmıştır. Aynı dönemdeki ithalat tutarı ise 3,6 milyon USD olarak gerçekleşmiştir. İhracat içinde ithalatın payı %43 civarındadır. Enerji, işçilik, yardımcı kimyasal madde vb. maliyetler de dikkate alındığında, Uşak'ta deri üretimi için gerekli hammaddenin çoğunluğunun ithal edildiği ve ihracatın önemli ölçüde ithalata dayandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle deri sanayinin katma değer yaratma gücünün kuvvetli olduğunu söylemek pek olası görülmemektedir.

Şekil 1'de 2017 Ocak-2021 Eylül döneminde Uşak ilinde faaliyet gösteren 125 deri işletmesi tarafından gerçekleştirilen aylık ihracat tutarlar (TL cinsinden) ve sepet kurundaki değişim gösterilmektedir. Çalışma dönemindeki en yüksek aylık ihracat tutarı yaklaşık 20 milyon TL ile 2021 yılının mayıs ayında gerçekleşirken, en düşük aylık ihracat tutarı 5 milyon TL ile 2017 Aralık ayında gerçekleşmiştir. Şekil incelendiğinde son 5 yıllık zaman diliminde ihracattaki aylık gelişimin yatay bir salınımda olduğu izlenimi elde edilmektedir. Sepet kura bakıldığında ise; kurun 2021 Mayıs ayında yaklaşık 9,5 TL olduğu görülmektedir. En düşük seviye ise 2017 yılının ilk altı ayında 4 liranın biraz altında olarak gerçekleşmiştir. Uşak ili deri sektörü ihracatının yalnızca son 6-7 aylık dönemde kur ile teorik olarak uyumlu bir hareket içerisinde olduğu gözlenmektedir. Oysa ki, kur özellikle 2018 yılı başları itibariyle gözle görülür biçimde TL karşısında değerlenirken (TL dolar ve Euro karşısında değer kaybederken) Uşak ili deri sektörü ihracatının bu değişime pozitif bir tepki vermediği görülmektedir.

Şekil 1. Uşak İli Deri Sanayi Aylık İhracatı ve Sepet Kur, 2017:1-2021:9

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)

Türkiye'nin deri ürünleri ihracatı 2018 yılında 1,59 milyar USD iken, 2019 yılında %2,6 artışla 1,64 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. İhracat içinde hammadde ve işlenmiş derinin payı %12,5, deri eşyanın payı %20,7, post-kürklerin payı %9,8 ve ayakkabının payı %57 civarındadır. Deri ve deri ürünleri ithalatı ise 2019 yılında %19,2 azalışla 0,95 milyar olarak gerçekleşmiştir.

Uşak'ta yoğunlukla işlenmiş deri üretildiği gözlenmekte iken; deri eşya, post-kürk ve ayakkabı üretimi oldukça düşük seviyelerdedir. Şehir sanayisinin gelişmesi için, pek çok ülkenin de hedefi olan ihracata dayalı büyüme modeli büyük öneme sahiptir. Deri ürünleri yoluyla ihracat potansiyelinin arttırılmasında Uşaklı sanayicilerin de ayakkabı ve inovatif deri eşya üretimine ağırlık vermeleri gerektiği söylenebilir.

Yerel para biriminin yabancı para birimi karşısındaki değer kaybı, bir ülkede üretilen ürünleri dış alıcılar için ucuz hale getireceği için ihracatın artması beklenir. Son yıllarda Türkiye'de USD/TL ve Euro/TL kurlarında gözlenen kayda değer hareketlerin Türkiye'nin ihracatı üzerinde artış yaratması beklenmektedir. Kurdaki artışların ortaya çıkarabileceği rekabet avantajı nedeniyle Uşak ili deri sanayinin de ihracat gücünü arttıracacağı düşünülebilir. Ancak Şekil 1'de de görüldüğü gibi, beş yıllık dönemde Uşak ilinde deri sektörünün ihracat performansında kayda değer bir artışa rastlanmamaktadır. O halde kur değişimlerinin deri ihracatı üzerinde ne gibi bir etkiye sahip olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Deri ihracatının kurlardan mı yoksa başka faktörler tarafından mı belirlendiğinin ortaya çıkarılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışma, döviz kuru ihracat ilişkisini yansıtan teorik çerçevenin ardından literatür bölümü ile devam etmekte; çalışma yöntemi, bulgular, sonuçların değerlendirilmesi ve öneriler ile sona ermektedir.

1. DÖVİZ KURU İHRACAT İLİŞKİSİ

Bir ülkenin veya şehrin ihracat performansı üzerinde ürün kalitesi, pazarlama kabiliyeti, sektörün kur esnekliği ve ürün fiyatı gibi faktörler önemlidir. Yıldırım ve Yıldırım (2006), ihracat performansının 'ihracat payları, verimlilik oranları, teknolojik üstünlük, reel kurlar, sektör içi ticaret oranı' gibi göstergelerden etkilendiğini ifade etmektedir.

Döviz kuru genellikle bu faktörler arasında önemli bir yere sahiptir. Döviz kuru genellikle yabancı paraların ulusal para cinsinden değerini/değişim oranını göstermektedir. Yerel para birimi bazı ülkelerin para birimlerine karşı değer kazanırken, diğerleri karşısında ise değer kaybetmektedir. Bu nedenle yerel paranın yabancı paralara karşı değerini ifade etmek için efektif döviz kuru kullanılmaktadır. Piyasalarda işlemler nominal kurlar üzerinden gerçekleşirken, alıcılar reel kurları göz önünde bulundurur. Nominal kurların ilgili dönemdeki enflasyon oranlarına göre ayarlanması sonucu oluşan kur ise reel döviz kurudur (Seyidoğlu, 2003: 41).

Yükselen döviz kurları ürünlerin göreceli fiyatlarını değiştirdiği için ürünlerin arz ve talep düzeyleri de değişecektir. Spittaller'e (1980) göre, kurların yükselmesi yabancı ürünlerin yerli para birimi cinsinden fiyatını arttıracığı için yerel talep ithal ürünlerden yerli ürünlere yönelecektir. Döviz kurunun yükselmesi, ithal malların ulusal para cinsinden değerinin artmasına neden olurken talebin ithal

mallardan yerli mallara yönelmesini sağlayacaktır (Spitaller, 1980: 327). Dış alıcılar tarafından bakıldığında da, döviz kurunun yükselmesi yerli ürünlerin yabancı para birimi cinsinden değerini düşürecektir. Bu durumda yabancı alıcıların yerli ürünlere karşı talep miktarı artacaktır. Bu durumda yerel ülkenin ihracatı artmaya başlayacaktır.

2. LİTERATÜR

Döviz kurları ile ihracat arasındaki ilişkiler tüm ülkelerde ve tüm sektörlerde dikkatle takip edilen bir olgudur. Pek çok ülke ihracata dayalı büyüme hedefi gütmektedir. Bu nedenle de “*kur savaşları*” ifadesi iş dünyasının gündeminden inmemektedir.

Türkiye’de reel döviz kuru ile ihracat arasındaki ilişkiyi araştıran Karaş ve Karaş (2017), döviz kurları ile ihracat arasında oldukça zayıf bir ilişki bulmuştur. Yazarlar; döviz kurları ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulurken, ihracattan ithalata doğru tek yönlü nedensellik bulmuştur. Bu durumda yazarlar Türkiye’nin ihracat yapabilmek için ithalat yapmak zorunda olduğu, dolayısıyla ihracatın ithalata bağımlılığının yüksek olduğu sonucunu elde etmiştir. Ancak, yazarlar döviz kurları ile ihracat arasında bir nedensellik ilişkisi elde edememiştir. Bu durumda Türkiye’nin ihracatta rekabet gücü kazanmasında, döviz kurları tek başına yeterli görülmemektedir. Karaş ve Karaş (2017) gibi, Türkiye’de Kur-İhracat ve İthalat ilişkisini araştıran Gerni vd. (2018), 2003-2017 dönemi için yaptığı analizlerde Türkiye’nin ihracatta kur/fiyat rekabeti değil, dıştan alınan dışa satmaya dayalı bir ekonomik özelliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla yazarların bulguları Karaş ve Karaş (2017) ile aynı yöndedir. Şahin ve Durmuş (2019)’da önceki yazarlar gibi, Türkiye’de kur-ihracat-ithalat ilişkisini araştırırken Fourier Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanmışlar ve reel efektif döviz kurundan ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulamamışlardır.

2020 yılında yapılan bir çalışmada Yaşar ve Küpcü (2020), Türkiye’de döviz kurlarının 6 farklı sektördeki 68 işletmenin ihracat performansı üzerindeki etkilerini ele almıştır. Çalışma bulgularına göre; Gıda, Tekstil, Kimya-Petrokimya, Beyaz Eşya-Mobilya, Demir Çelik-Çimento ile Otomotiv-Makine ve Savunma sektörlerindeki işletmelerin ihracat performansı reel efektif döviz kurundaki azalmadan olumlu etkilenmektedir. Yaşar ve Küpcü (2020), katma değerli üretim artışının ihracatı olumlu yönde etkilediğini, üretim maliyetleri içindeki sermaye emek oranına göre emek tutarının ihracata etkilerin değişiklik gösterdiğini belirtmiştir.

Türk tekstil sektörünün rekabet gücü üzerinde kur etkisini araştıran Yıldırım ve Yıldırım (2006), tekstil sektörünün kur hareketlerine karşı duyarlı olduğunu belirlemiştir. Türk lirasının (TL) değerindeki artış tekstil sektörünün rekabet gücünü azaltmakta iken, TL’deki değer azalışı rekabet gücünü arttırmaktadır.

Bu çalışmanın yazarları yaptıkları literatür araştırması sonucunda Türkiye’de deri sektörü ve ihracat ilişkisini ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle de, bu çalışmanın deri sektörü için önemli bir veri sağlayacağı düşünülmektedir.

3. VERİ VE YÖNTEM

3.1. Veri

Bu çalışmanın amacı, Uşak deri sanayi ihracat performansı ile kur hareketleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu bağlamda, çalışmada Uşak ili deri ve deri mamulleri ihracatı (*ihracat*) ile sepet kuru (*kur*) ilişkisi 2017:1–2021:9 dönemi aylık verileri kullanılarak analiz edilmektedir. Sepet kuru hesaplamasında USD/TL ve Euro/TL kurları eşit oranda (%50 dolar/TL ve %50 Euro/TL olarak) kullanılmaktadır. Analiz dönemi olarak 2017 yılı ve sonrası verilerin kullanılmasının temel nedeni Türkiye ekonomisinde son dönemde yaşanan kur hareketlerinden Uşak ili deri sektörü ihracatının etkilenip etkilenmediğinin net olarak ortaya koyulabilmesidir. İhracat değişkeni için veriler Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) veri tabanından, reel efektif döviz kuru için veriler ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)’nden derlenmiştir. Çalışmada kullanılan her iki değişken de mevsimsellikten arındırılmış ve logaritmik hale dönüştürülmüştür. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Std. Sapma	En Küçük	En Büyük	Kurtosis	Skewness
İhracat	57	9809.541	2727.153	6186.914	19018.53	5.378212	1.312119
Kur	57	6.169837	1.777608	3.648499	9.450682	1.940308	0.246270

3.2. Yöntem

Çalışmada, Uşak ili deri sektörü ihracatı ile sepet kur arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığının belirlenmesinde Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılmaktadır. Böylece, kurdaki hareketlerin Uşak ili deri sektörü ihracatındaki değişimlerin bir nedeni olup olmadığı ya da Uşak ili deri sektörü ihracatının kurdaki hareketlerin bir nedeni olup olmadığı ortaya koyulabilmektedir. Dahası, analiz edilen değişkenler arasında çift yönlü/karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı da bu yolla belirlenebilmektedir. Bu yöntemin geleneksel Granger (1969) nedensellik testine göre bazı üstünlükleri bulunmaktadır. Buna göre, Granger (1969) nedensellik testinde, eşbütünlük ilişki içerisinde olan değişkenler arasında muhtemel gecikme düzeylerinin göz ardı edilmesi sonucu sahte regresyon durumu ortaya çıkabilmektedir. Diğer yandan, değişkenler eşbütünlük ilişkiye sahip olmadığında, regresyon sonucunda oluşan F-testi de geçerli olmamaktadır (Tetik ve Kara, 2020:40).

Bazı hata düzeltme modelleri (Engle ve Granger, 1987) ve VAR hata düzeltme modelleri (Johansen ve Juselius, 1990) ise nedensellik testlerine alternatif olarak uygulanır; ancak Toda ve Phillips (1993), bu tür modellere dayalı Granger nedensellik testlerinin yanlış sonuçlara yol açabileceğini belirtmektedir. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi eşbütünlük ilişkisinin özelliklerine dair bilgi gerektirmemesi ve daha da önemlisi serilerin durağanlıkları farklı olması durumunda dahi uygulanabilir olmasından dolayı üstünlük taşımaktadır. Toda-Yamamoto testi iki aşamada uygulanabilmektedir. Öncelikle, standar VAR modeli tahmin edilerek optimal gecikme uzunluğu (k) ve en yüksek eşbütünlük derecesi (d_{max}) belirlenmektedir. Optimal gecikme uzunluğunun tespitinde

AIC, SIC gibi bilgi kriterlerinden faydalanılmaktadır. Böylece sistem toplam $p=(k+dmax)$ gecikmeli bir VAR modelinin tahmin edilmesine hazır hale gelmektedir.

İkinci aşamada ise, Toda-Yamamoto testi, değiştirilmiş bir Wald (MWald) testi yardımıyla, daha önce belirlenmiş VAR (k) modeline ilişkin parametrelere yönelik kısıtlamaları test etmektedir. k serbestlik derecesine sahip büyük örneklem X^2 dağılımındaki MWald testlerinin Granger nedensellik testine göre üstünlüğü Görünüşte İlişkisiz Regresyon (Seemingly Unrelated Regression, SUR) modelleri kullanıldığında ortaya çıkmaktadır (Rambaldi ve Doran, 1996).

Bu çalışmada, Uşak ili deri ihracatı ile sepet kur arasında nedensellik ilişkisini Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi ile elde edebilmek için, iki ayrı SUR yöntemi ile tanımlanan iki değişkenli VAR modeli şöyledir:

$$ihracat_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k+dmax} \alpha_{1i} ihracat_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+dmax} \alpha_{2j} kur_{t-j} + u_t \quad (1)$$

$$kur_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_{1i} kur_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+dmax} \beta_{2j} ihracat_{t-j} + u_t \quad (2)$$

Yukarıdaki eşitlik (1)'de α_{2j} istatistiksel olarak anlamlı ise kurun ihracatın bir Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı durum eşitlik (2) için de geçerlidir. Buna göre, β_{2j} istatistiksel olarak anlamlı ise ihracatın kurun bir Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonuçlar hipotez testine dayalı olarak elde edilebilmektedir. Böylece, Uşak ili deri sektörü ihracatı ile kur arasında olup olmadığı araştırılan nedensellik ilişkisi tespit edilebilmektedir.

3.3. Araştırmanın Kısıtları

İl bazında yapılan sektörel bir çalışmaya dahil edilebilen işletme sayısı sınırlı olacaktır. Uşakta 125 kayıtlı deri işletmesi olduğu düşünüldüğünde, elde edilen sonuçların belirli varsayımlar altında geçerli olacağı unutulmamalıdır. Elde edilen sonuçlar ulusal düzeyde çalışmaya konu olan sektörün döviz kurlarından etkilenme düzeyini yansıtmayacaktır.

4. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada öncelikle analizde kullanılan değişkenlere ilişkin durağanlık testleri gerçekleştirilmiştir. Augmented Dickey-Fuller (ADF) (Dickey-Fuller, 1981) ve Phillips-Perron (PP) (Phillips and Perron, 1988) birim kök testleri sınaması sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır. Çalışmada elde edilen ampirik bulgulara ilişkin E-views çıktıları çalışma ekinde gösterilmiştir.

Tablo 2. Birim Kök Testleri

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
İhracat	-1.998 (0.287)	-4.786 (0.002)***	-3.455 (0.013)**	-4.869 (0.001)***
Kur	0.062 (0.960)	-2.427 (0.362)	-0.171 (0.936)	-2.661 (0.256)
<i>Birinci fark</i>				
Δ İhracat	-8.156 (0.000)***	-8.297 (0.000)***	-18.567 (0.000)***	-33.995 (0.000)***
Δ Kur	-6.209 (0.000)***	-6.182 (0.000)***	-4.481 (0.000)***	-4.408 (0.005)***

Not: ***, **, * sırasıyla % 1, %5 ve %10 düzeyindeki anlamlılığı ifade eder. ADF ve PP Birim Kök testlerinin boş hipotezi bir zaman serisinin birim köke sahip olduğudur.

Tabloya göre ihracat değişkeni PP testine göre düzeyde durağan haldedir ancak ADF testine göre ise birinci farkı alındığında durağan hale geldiği gözlenmektedir. Kur değişkeni ise her iki teste göre de düzeyde durağan olmamakla birlikte birinci farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Tablo 2'deki birim kök testlerinin sonuçları genel itibarıyla ihracat değişkeninin düzeyde durağan olup olmadığı konusunda netlik sağlamamaktadır. Bu gibi durumlarda, önceki bölümde de açıklandığı gibi Toda-Yamamoto (1995) testi uygulanabilmektedir. Nedensellik testi gerçekleştirilmeden önce, değişkenlerin gecikme düzeylerinin belirlenmesine ilişkin sonuçlar ise Tablo 3'te gösterilmektedir. Buna göre, Akaike Bilgi Kriteri (AIC), LR ve FPE sonuçları 2 gecikmenin uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Bilgi Kriterlerine Göre Gecikme Uzunluğunun Tespiti

Gecikme	Log L	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-494.4607	NA	13113846	22.06492	22.14521	22.09485
1	-412.7186	152.5851	414305.5	18.60972	18.85061*	18.69952
2	-406.1117	11.74571*	369512.7*	18.49385*	18.89533	18.64352*
3	-402.1976	6.610484	372133.6	18.49767	19.05974	18.70720
4	-401.7946	0.644719	439201.9	18.65754	19.38020	18.92694
5	-399.2180	3.893562	472243.6	18.72080	19.60406	19.05007

Çalışmada Uşak ili deri sektörü ihracatı ile sepet kur arasındaki nedensellik ilişkisini test eden Toda-Yamamoto sınavının sonuçları ise Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Toda ve Yamamoto Testi Sonuçları

Boş Hipotez	k	k+d _{max}	MWald İst.	Olasılık Değeri-P	Nedenselliğin yönü
Kur ihracatın Granger nedeni değildir	2	2+1=3	0.154	0.926	Nedensellik yok
İhracat kurun Granger nedeni değildir	2	2+1=3	0.743	0.690	Nedensellik yok

Not: İki değişkenli VAR modeli için optimal gecikme uzunluğu (k) ve eşbütünlüşme derecesi (d_{max}) ile temsil edilmektedir. Gecikme uzunluğu seçiminde Akaike Bilgi Kriteri kullanılmaktadır.

Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre, (1) ve (2) numaralı eşitliklerinde yer alan iki değişken arasında karşılıklı olarak nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade eden temel hipotezler reddedilememektedir.

Buna göre Uşak ili deri ve deri mamulleri ihracatı ile sepet döviz kuru arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Uşak ilinde deri sektörünün kur hareketlerine bağlı ihracat performansı araştırıldığında, 2017-2021 döneminde döviz kurlardaki artışın (TL'nin döviz kurları karşısında değer kaybetmesi) ihracat üzerinde pozitif etkisine rastlanmamıştır.

Literatür incelendiğinde Kardeş ve Kardeş (2017), Şahin ve Durmuş (2019) ve Gerni vd. (2018) çalışma bulguları bu çalışmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Çalışma bulguları Yaşar ve Küpcü (2020) ve Yıldırım ve Yıldırım (2006)'ın bulguları ile farklılık gösterse de bunun nedeni sektörel ve kapsam farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu durumda kurların ihracat üzerindeki etkisi sektörler için farklılaşabilmekte, aynı zamanda incelenen veri yapısı ve çalışmanın kapsamı da sonuçlar üzerinde farklılığa yol açabilmektedir.

Kurlardaki artışın Uşak ilinde deri sanayisinin ihracatını arttırmıyor olması bazı nedenlere bağlanabilir: İhracat için önemli derecede ithalat yapılmaktadır. Kur artışı ihracatı cazip hale getirmekle birlikte hammadde fiyatları artmakta bu da ithalatı zorlaştırmaktadır. Çalışma döneminde kurlardaki sıçramalar belirli bir ölçüde piyasalarda belirsizliği arttırmakta, bu da işletmelerin davranışını etkilemektedir. Bir diğer neden olarak da deri sektörünün kapasitesinin potansiyel taleplere karşı gerekli esnekliğe sahip olmaması gösterilebilir.

Bir başka önemli konu da Uşak deri sektörünün daha çok deri ve işlenmiş deri ihracatına ağırlık vermiş olmasıdır. İldeki sektörün teknolojik olanaklarının artırılarak nihai ürün üretebilme gücünün geliştirilmesi kur avantajı ortaya çıktığında ihracat gelirinden daha çok yararlanma fırsatı ortaya çıkarabilecektir.

Bu çalışmanın Uşak ili deri sektöründe ihracat ile kur ilişkisinin Türkiye'de ele alındığı ilk çalışma olduğu düşünülmektedir. Bulgular sektörle ilgilenen kişi ve kurumlara çarpıcı veri sunacaktır. İleriki çalışmalarda deri sektörünün üretim yapısı, ithalat gibi değişkenlerin de dikkate alınmasıyla yeni bulgular elde edilebilir ve sektörü daha ileriye taşıyabilecek politikaların oluşturulmasına katkı sağlanabilir.

ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ BEYANI

Çalışmada kullanılan yöntem etik kurul iznini gerektirmemektedir.

DESTEK BEYANI

Bu çalışma herhangi bir kişi veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Çatalbaş, N. (2021). The relationship among import, export, and real exchange rate in Turkey. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 11(1), 49-72.
- Gerni, C., Aksu, H. ve Emsen, Ö. (2018). Türkiye ekonomisinde ihracat ile ithalat ve döviz kuru arasındaki ilişkiler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 78-91.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Engle, R. F. and Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Johansen, S. and Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Karaş, G. ve Karaş, E. (2017). Reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki: Türkiye özelinde ekonometrik bir değerlendirme. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (IASOS Özel Sayısı), 27-46.
- Phillips, P. C. and Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Rambaldi, A. N. and Doran, H. E. (1996). *Testing for granger non-causality in cointegrated systems made easy*. Working Papers in Econometrics and Applied Statistics, No.88, Department of Econometrics, The University of New England.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat teori ve politika uygulamaları* (15. Baskı), İstanbul: Güzem Yayınları.
- Şahin, D. ve Durmuş, S. (2019). Türkiye’de reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 210-223.
- Spitaller, E. (1980). Short-run effects of exchange rate changes on terms of trade and trade balance. *Staff Papers*, 27(2), 320-348.
- Tetik, M. ve Kara, G. (2020). FED ve TCMB politika kararları arasındaki stratejik etkileşimin testi: Toda-Yamamoto yaklaşımı. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, 32, 35-47.
- Toda, H. Y. and Phillips, P. C. (1993). Vector autoregressions and causality. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 61(6), 1367-1393.
- Toda, H. Y. and Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Yaşar, E. ve Küpcü, O. (2020). Reel döviz kurunun firmaların ihracat performansına etkisi: Farklı sektörlerdeki firmalar üzerine ampirik bir inceleme. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 6(3), 67-78.
- Yıldıran, M. ve Yıldıran, M. (2006). Sektörel rekabet gücünün kur etkisine açıklığı: Türk tekstil sektöründe uygulama [Tam metin bildiri]. *V. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi* içinde (ss. 347-355). Tokat, 15-17 Haziran 2006.
- UTSO, (2020). *Uşak ticaret ve sanayi odası dericilik sektör raporu 2020*. https://usaktso.org/images/haber/thumbs/Bilgi_Bankasi/Sektor_Rapor/Deri_Sektor_Rapor_2020.pdf.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi, *İhracat rakamları*. <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>.
- TCMB, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sistemi*. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

DIŞ TİCARETTE KORUMACILIK VE KORONAVİRÜS SALGIN DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İHRACATIN DURUMU

¹Ertan BECEREN
²Berna BALCI İZGİ
³Emine FIRAT

Özet

Koronavirüs salgın döneminde ülkelerin ihracat ve ithalat trendleri birçok açıdan etkilenmiştir. Kapanmanın olduğu dönemde daralan ekonomiler, düşen güven endeksleri ve yükselen gıda fiyatları endeksi yaşanan ortak ekonomik sorunlar arasında sayılabilir. Türkiye'de yaşanan bu küresel salgından olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Koronavirüs salgını dünya genelinde korumacı ticaret politikaları açısından yeni bir döneme girilmesine neden olmuştur. Salgın öncesi dönemde ABD-Çin ticaret savaşları şeklinde korumacılığın söz konusu olduğu bilinmekle birlikte salgın dönemi zorunlu kapanmalarla devam etmiştir. İhracat yasaklarının küresel değer zincirlerini göz ardı ettiği bilinmesine rağmen bu yasaklar uygulanmıştır.

Bu çalışmada ekonomik krize karşı ülkelerin iş birliği içerisinde hareket etmesi beklense de dünya ekonomilerinin sözü edilen şeffaflığı sağlaması konusunda endişelerin olduğuna dikkat çekilerek, küresel bir iş birliğinin ve ülkelerin bazı sektör ve ürünlerinin desteklenmesi gerekliliği amaçlanmaktadır. Arz zincirindeki en ufak bir düşme Koronavirüs salgınına karşı başarısızlığa neden olmuştur. Salgın hem tüketici kesimini hem üretici kesimini ciddi anlamda etkileyerek bu dönemde arz ve talep şokları yaşanmasına neden olmuştur. Gerek üretimde gerekse tüketimde yaşanan daralmalar, ihracat büyümesini de yavaşlatmıştır. Daralma döneminin dünya genelinde aşı ve benzeri sağlık ekipmanına ulaşma zorluğu nedeniyle azalan ticari fırsatlara neden olduğu da görülmüştür. Çalışmamızın bulgularına göre Koronavirüs salgını öncesinde ABD_Çin ticaret savaşlarında kendisini gösteren sonrasında ise Rusya-Ukrayna savaşının beraberinde getirdiği yaptırımlar nedeniyle ortaya çıkan yapı, küreselleşmenin kısmen sona erdiğini göstermektedir. Bu nedenle korumacı politikaların uygulanması konusunda esneklikler dünya ticareti açısından önemli bir hale gelebilir.

Anahtar Kelimeler: İhracat, Koronavirüs Salgını, Korumacılık

Protection in Foreign Trade and Export in Turkey during the Coronavirus Epidemic

Abstract

During the coronavirus epidemic period, the export and import trends of countries have been affected in many ways. Contracting economies, falling confidence indices and rising food prices index during the closure period can be counted among the common economic problems experienced. The coronavirus epidemic has led to a new era in terms of protectionist trade policies around the world. Although it is known that there was protectionism in the form of US-China trade wars in the pre-epidemic period, the epidemic period continued with mandatory closures. Although it is known that export bans ignore other global chains, these bans have been implemented. Although countries are expected to act in cooperation against the economic crisis, there are concerns about the transparency of world economies. The slightest drop in the supply chain can cause failure against the coronavirus epidemic. The epidemic seriously affected both the consumer sector and the producer sector, causing supply and demand shocks in this period. Contractions in both production and consumption slowed down the growth of exports.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, e-posta: beceren@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1314-5607

² Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, e-posta: izgi@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8336-5475

³ Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, e-posta: firatemine@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8340-3379

The importance of foreign trade has emerged as an undeniable fact in the health and health technologies sector, which is one of the sectors most affected by the epidemic. It has been seen that the contraction period has caused dwindling commercial opportunities due to the difficulty of accessing vaccines and similar healthcare equipment worldwide. Trade in services is among the developing areas and besides a global cooperation, countries will need to support critical sectors and products.

Keywords: Export, Coronavirus Epidemic, Protectionism

GİRİŞ

Koronavirüs salgınının uluslararası ekonomik ve politik alanda ve hükümetler açısından yaygın bir etki bıraktığı alanlardan biri de dijital dönüşümün hızlanması olmuştur. Söz konusu dönem, iş yapış şekillerinden, ticareti korumaya yönelik politikalara ilişkin bilgi edinmenin de hızlandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde ihracat kısıtlamaları, politika dalgalanmaları, fiyat artışları ve hayati tıbbi malzemelerin ticaretini çevreleyen kalite endişeleri söz konusu olmuştur. Öyle ki ihracat kısıtlamaları AB, ABD, Çin ve birçok ülke tarafından kullanılmıştır (Bown, 2021: 31).

Salgın boyunca bu sektörler birbirleriyle sıkı ilişki içerisinde olduğu için maliyetler doğrudan ya da dolaylı olarak hastaların ve vergi ödeyenlerin üzerine kalmıştır. Ülkelerin yerli üretime yönelik çabalarına rağmen Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olan birçok ülke tıbbi malzeme, ilaç, dezenfektan, sabun ve maskeler için yüksek gümrük vergileri uygulamışlardır. Birçok ülke ithalat engellerine ek olarak ihracat engelleri kullanmıştır.

Ekonomik daralma daha çok ihracat kısıtlamalarından kaynaklanmış olup bu yola başvuran ülkelerin başında Suudi Arabistan, Avrupa birliği, Çin, Brezilya ve ABD gelmektedir. 2020 yılının haziran ayından sonra ihracatta büyüme başlamıştır. Yasak ve kısıtlamalar diğer ihracatçı ülkelerinin de bu ekonomi politikasını belirlemesine neden olmuştur. Dünya genelinde 80 ülke ve serbest gümrük bölgeleri Koronavirüs salgını sonucunda ihracat kısıtlamalarına gitmişlerdir (WTO, 2020). Bu ülkelerin içerisinde DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) üyelerinin 46 tanesi bulunmaktadır. Bu ölçülerin büyük bir kısmı geçici olarak açıklanmıştır. İki üye bu kısıtlamaları bırakmıştır. İhracat kısıtlamalarına konu olan ürünler çeşitlilik göstermektedir. Ancak bunların büyük bir çoğunluğunun tıbbi malzeme olduğu söylenebilir.

Gümrükler ve Ticaret Genel Anlaşmasının (GATT) 11. maddesine göre bu tip kısıtlamaların geçici olması gerekmektedir. Daha düşük yerel fiyatlar üretme motifini düşürürken daha yüksek yabancı fiyatlar ihraç etme güdüsünü motive etmektedir. Ancak bunların her ikisi de ürünlerin yerel olarak bulunabilirliğini düşürmektedir (WTO, 2020). Bunun yanı sıra bir ülkenin koymuş olduğu ihracat kısıtları domino etkisi yaratmaktadır. İhracata güvenli ve tahmin edilebilir erişim mümkün değil ise özellikle tarım sektörü için birçok ülke ithalattan kendilerini geri çekmekte ve yerel üretimi tercih etmektedirler. Böyle bir durum genellikle daha düşük arz ve daha yüksek fiyatlarla sonuçlanmaktadır. Uluslararası ticarete çoklu düzeyde şeffaflık konusunda bir yetersizlik söz konusudur. Dünya ticaret örgütünün 13 tane üyesi QR kararı altında yeni ölçümler alınması gerektiğini beyan etmişlerdir. Bir diğer üç üye gıda sektöründe ihracat kısıtlamaları ilan etmiştir. Bu çalışmanın amacı korumacılık ve salgın döneminde ihracat konusundaki etkilerini incelemektir.

1. KORUMACI POLİTİKALARI GEREKTİREN DURUMLAR

ABD ekonomisinde dış ticaretin payı 1980'li yıllarda giderek daha fazla artmaya başlamıştır. Yaşanan bu değişiklikler, ABD hükümetinin ticaret politikalarını da etkilemiştir. ABD hükümeti endüstri yoğunlaşması ya da teknolojik gelişme ve yeniliklerle ilgili endüstriyel politikalarını belirlerken ekonomilerindeki ticaretin payını göz ardı etmemiş, stratejik sektörlerde -yoğunlaşmanın yüksek olduğu veya ileri teknoloji içeren endüstrilerde- yer alan firmalarının çıkarları doğrultusunda ticaret politikalarını belirlemiştir. Uluslararası kapitalizm içerisinde bir hegemonya krizi yaşanıyor olsa da, ABD'nin ticaret partnerleri-Avrupa, Japonya ve Doğu Asya ülkeleri- aktif dış ticaret politikalar yoluyla ihracat fazlası elde ederek, iktisadi büyümelerini hızlandırmış ve ABD karşısında çok ciddi bir rakip olarak boy göstermişlerdir. Yaşanan bu süreç, ticarete serbestleşmenin erdemleri konusunda şüpheler uyandırmış ve ticaret politikalarında aktivizm için rasyonel bir teori arayışına neden olmuştur.

Son yıllarda dünya ticaret piyasasında, özellikle sanayileşmiş ülkelerin dış ticaret yapısında stratejik dış ticaret politikalarının etkili olduğu gözlenmektedir. Pek çok sanayileşmiş ülke hükümeti tarife ya da ihracat sübvansiyonu gibi çeşitli ticaret politikalarıyla kendi yerli firmalarını koruyarak, oligopolistik piyasada oluşan iktisadi rantların (ya da karların) yabancı firmadan yerli firmaya doğru aktarılmasını sağlamakta ve böylece bir başka ülkenin refahı pahasına ulusal refahını arttırabilmektedir.

Korunan yerli piyasa yaklaşımında, klasik bebek endüstri argümanında olduğu gibi, bebek endüstrisi argümanı esas olarak dışsallıklar ve mükemmel çalışmayan sermaye piyasaları varsayımına dayandıran Krugman; yabancı firmalarla rekabet edemeyecek düzeyde olan ve içsel ölçek ekonomisine sahip bir endüstrinin, kendi ayakları üzerinde duracak etkinliğe gelene kadar koruma altına alınması gerekliliği ortaya konulmaktadır. Bu yaklaşımda, geleneksel ticaret teorilerinde olduğu gibi, ithalata rakip üretim yapan endüstrilerin tarife ya da kotalarla korunması ve nihai amaç olarak karların yabancı firmalardan yerli firmalara doğru aktarılması söz konusudur. Brander ve Spencer (1985) modeli, dış ticaret literatüründe pek çok yeni çalışmaya öncülük etmiş ve model farklı boyutlarda geliştirilmiştir. Bu çalışmalarda, Brander ve Spencer modelinin, endüstrinin yapısına, yerli ve yabancı firma sayısına, firmaların maliyet yapılarına, kamu fonlarının alternatif maliyetlerine, diğer oligopolistik sektörler ile korunan sektörün bağlantısına, vb. bağlı olduğu ortaya çıkarılmıştır (Çakmak, 2004: 53-56).

Gelişmekte olan ülkelerde ise gelişmiş ülkelerin aksine bir süreç yaşanmış, dış borç stokunun yüksekliği, bu ülkelerin ekonomik büyüme çabalarının önünde bir engel olarak yer almıştır. Yurtiçi tasarrufların yetersiz olması nedeniyle gelişmekte olan ülkeler yatırımlarını dış kaynaklardan finanse etme yolunu seçmişler ve bu da ilgili ülkelerin dış borç miktarlarını artırmıştır. Artan dış borç stoku reel faiz oranlarını arttırdığından, yatırım oranlarını etkilenmekte ve bu durum gelişmekte olan ülkeleri reel faiz dış borç kısır döngüsü içerisine sokmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik yapı,

ihracat mallarının tarım ürünleri ve emek yoğun mallardan oluşmasına karşın ithal ettikleri malların sermaye yoğun mallardan oluşmasıdır (Çavuş, 2014: 52). Gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu mevcut kurumların zayıf olması da politik gücü kontrol edenleri kısıtlayamamasına yol açmaktadır. Farklı gruplar arasında rant için kavga daha büyük olmakta, kavga sonunda kazançlar daha da artmaktadır. Bu da toplumlarda huzursuzluğa ve ekonomide istikrarsızlığa neden olmaktadır. İyi kurumlar aktörlerin işlemlerini etkin bir şekilde yapmalarını sağlayan bir çerçeve sunarlar; mülkiyet haklarını korurlar ve sözleşmelere uyulmasını sağlarlar; yatırım için istikrarlı fakat rekabetçi bir ortam oluştururlar (Soleymani, 2014: 17).

Buradan hareketle gelişmekte olan ülkelerde yetersiz bilgi, satın alma kararlarının uyarlanmasını zorlaştırırken bunun yanı sıra yeni üreticiler bulmayı da zorlaştırmaktadır. 21 Nisan 2020’de, G-20 Tarım bakanları ihraç kısıtlarının uygulanmaması anlaşması veya gıda ve tarım ürünlerinde ekstra vergilerin konmaması konusunda karar birliğine varmışlardır. Şeffaflığı iyileştirmek için alınabilecek olası önlemler şu şekildedir (WTO, 2020);

- Ulusal düzeyde yeni ölçümlerin sağlanması ve mümkünse bu ölçümlerin ilgili ülkelerin ulusal otoritelerinin web sitelerinde ulaşılabilir olması
- DTÖ uyarınca yeni ihracat kısıtının QR kararına bildirilmesi
- Madde 1.4’ün şeffaflık bildirimine gereğince güncellemelerinin yapılması
- Mümkün olduğunca gerekli bildirimlerin dışında diğer üyeleri ek bilgi ile bilgilendirmek.

GATT, 1994 Anlaşmasınının 11. maddesine göre miktar kısıtlamalarının genel eliminasyonu konusunda ilk paragraf üyelerin herhangi bir yasak veya kısıt kullanmasını yasaklamaktadır. Bazı üyeler DTÖ’ne girişleri ile birlikte spesifik yükümlülükler olarak ihracat vergilerini elimine etmektedirler. Üye bir ülkeye ihracat kısıtlamaları konusunda istisnai hak tanıyan durumlarda vardır.

Madde 11:1 ihracat yasakları veya kısıtlamaları gıda sektöründe kıtlık söz konusu olduğunda veya diğer ürünler için ihracatçı ülkeye geçici ihracat yasak veya kısıtlama hakkı vermektedir. Madde 12’ye göre tarım sektörü için ihracat yasakları disiplinleri gıda ürünleri için yeni ihraç yasakları koyma yetkisi vermektedir.

Üye ülke bu ihraç yasağına dair talep edildiği takdirde bilgi vermek durumundadır. Üyeler madde 20’deki genel istisnalar üzerinden ihraç kısıtlamaları yapmaktadırlar. Koronavirüs salgını sonucunda ihracat kısıtlamasına giden ülkeler içerisinde Avustralya, Bangladeş, Kolombiya, Kostarika, Mısır, AB, Gürcistan, Kore Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Kuzey Makedonya, Tayland ve Ukrayna gibi ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkelerin büyük bir çoğunluğu madde 11:2’nin ve madde 20’nin koşullarını uygulamışlardır (WTO, 2020). Dünya Genelinde Ticarete Uygulanan Müdahaleler şunlardır;

- 2020 yılında uygulanan ticari müdahaleler, dünya mal ticaretinin %13,6’sını kapsadı. Buna karşılık, ticaret reformları %8,2’yi kapsadı

- 31 Ekim 2020 itibariyle, dünya çapında hükümetler tarafından uluslararası ticareti etkileyen toplam 2.031 politika müdahalesi uygulandı. Bu toplam, 2019'un aynı dönemine göre %74 arttı ve ABD-Çin ticaret savaşının başlamasından önceki yıllar olan 2015-2017 ortalamasından %147 daha yüksek idi
- Bu 2.031 politika müdahalesinin yalnızca %27'si (veya 554) ticaret ortaklarına fayda sağladı.
- Ticaret ortaklarında 100 veya daha fazla reformdan ticari çıkarlarının fayda sağladığını gören ülke sayısı 37 iken, 58 ülke ticari çıkarları açısından bu döneme kadar olduğunun 100 katı kadar zarar gördü
- Bu dönemde 43 ülke, mal ihracatının %10 veya daha fazlasının daha kötü pazara erişim koşullarıyla karşı karşıya olduğunu gördü. Sadece yedi ülke, mal ihracatının %10 veya daha fazlasının daha iyi pazar erişiminden yararlandığını gördü
- 2020'nin ilk on ayında 26 ülke, mal ihracatının daha fazlasının daha kötü koşullardan ziyade yurtdışında daha iyi pazar erişimine maruz kaldığını gördü. Geri kalanlar için -170'den fazla ekonomi- mal ihracatlarının çoğu, iyileştirmelerden ziyade dış pazarlara erişimde sorun yaşadı
- Genel olarak, bu yılın ilk on ayında politika müdahalesi, ticaret ortakları için toplam 10.546 pozitif sınır ötesi etki yarattı
- Tıbbi mallar ve ilaçlar üzerinde toplam 110 ihracat kısıtlaması yürürlükte kalmaya devam etmekte olup bunlardan 68'inin kullanımdan kaldırılma tarihi yoktur

Bu yıl 106 ülke, tıbbi ürün ve ilaç ithalatını kolaylaştırmak için toplam 240 reform gerçekleştirdi (Cross-border fallout from pandemic policy overdrive | VOX, CEPR Policy Portal, voxeu.org). Bu konuda özellikle herhangi bir ülkenin zararlı müdahalelerden kendisini koruması gerekmektedir.

Tablo 1. Dünya Genelinde Korumacı Müdahaleler (Alınan Korumacı Politika Önlemlerinin Sayıları)

	Koruma Önlemleri	Serbestleştirici müdahale	Zararlı müdahale
Meksika	15	8	4
Suudi Arabistan	26	5	1
Güney Afrika	22	8	3
Kore Cumh.	38	0	0
Japonya	46	1	0
Endonezya	40	17	4
Avustralya	52	5	14
Çin	37	27	8
Rusya	59	19	2
Fransa	65	9	9
Arjantin	46	38	3
Türkiye	69	13	5
İtalya	73	10	9
Kanada	84	5	5
Almanya	80	8	9
Hindistan	66	28	38
İngiltere	124	16	15
Brezilya	74	79	3
ABD	117	32	43

Kaynak: Simon E. and Johannes F., 2020.

Örneğin, Brezilya’da %47’si ticaret ortaklarına zarar veren toplam 156 politika müdahalesi gerçekleşirken, İngiltere 155 önlem uygulamış ve %80’inin oyun alanını yerli firmalar lehine çevirmiştir. Dikkat çekici bir şekilde, Birleşik Krallık’ın yüzdesi Kanada, Almanya, Japonya, Kore ve Suudi Arabistan gibi ülkeler İngiltere’nin yüzdesini de geçmiştir (Simon E. and Johannes F., 2020).

2020 yılında Rusya, zararlı kriz müdahalelerinin %20’sini aşamalı olarak kaldırmıştır. Çin’in 2020 sonuna kadar zararlı önlemlerinin %29’unu aşamalı olarak kaldırması planlanmaktadır. İtalya ve Meksika için karşılaştırılabilir yüzdeler sırasıyla %32 ve %26’dır. Genel olarak, Kanada, Suudi Arabistan ve Güney Afrika’nın bu yıl empoze ettiği ve ticaret ortaklarına zarar veren politikalarının %95’inden fazlası zamana bağlı değildir.

2020 yılında, G20 üyelerinin 770 Genel Ekonomik Destek önlemi aldığı görülmektedir (küresel ticareti etkileyebilecek sınır içi politika müdahalesini kapsayan DTÖ terminolojisi). Bu tür önlemlerin toplam 679’u, ya iç pazarlarda ya da dış pazarlarda rekabet eden firmalara ticareti bozucu sübvansiyonların farklı türlerinin verilmesini içeriyordu.

Diğer taraftan Şubat 2021 sonunda meydana gelen Rusya-Ukrayna savaşı sonucunda AB, ABD ‘nin Rusya’ya yönelik yaptırımları korumacılığın devam edeceğini ve küresel değer zincirlerinin olduğu bir dünyada bütün tarafların bu durumdan zarar göreceğini göstermektedir.

2. TÜRKİYE’DE SALGIN SÜRECİNDE İHRACATIN DURUMU

Türkiye 2021 yılı itibarı ile dünya ihracat yapan ülke sıralamasında 157,30 milyar dolarlık ihracat ile 33. sırada yer almaktadır (Exports By Country 2021, worldpopulationreview.com). Grafik 2’de 2019 yılından 2020’ye geçilen dönemde ihracat miktar endeksindeki daralma birim değer endeksinden daha belirgin bir şekilde görülmektedir.

Grafik 2. İhracat Birim Değer ve Miktar Endeksleri, Temmuz 2021 [2015=100]

Kaynak: TÜİK.

2021 yılında satın alma gücü paritesine göre ihracatın GSYH'daki payı gelişmiş ülkeler ortalaması %63 iken, bu oran gelişmekte olan ülkeler için %57,5'tur (Tablo 1). Türkiye'de %1,9 olan ihracat payı örneğin Euro bölgesinde %12,1'dir. İhracat artışının sınırlı kalmasındaki en önemli nedenlerden biri döviz kuru oynaklığının etkisidir. İhracatın GSYH'daki payının artırılması gerekmektedir.

Tablo 2. 2021 Yılı İhracatın GSYH Payı (SAGP İle)

2021 (GSYH Payı SAGP'ye Göre)	Sayı	GSYH Payı (%)	İhracat Payı (%)	Nüfus Payı (%)
Toplam Ekonomi	196	100,00	100,00	100,00
Gelişmiş Ekonomiler	40	42,4	63,0	14,0
ABD		15,8	9,6	4,3
EURO Bölgesi	19	12,1	26,7	4,4
Japonya		4,0	3,6	1,6
Gelişmekte Olan Ekonomiler	156	57,5	37,0	85,9
Çin		18,3	12,3	18,5
Hindistan		6,8	2,3	18,0
Rusya		3,1	1,7	1,9
Brezilya		2,4	1,1	2,8
Türkiye		1,9	1,1	1,1

Kaynak: Eğilmez, M., 2021.

2017 yılı sonrasında yükselen sepet kur, ihracat aynı ölçüde artmadığı için ihracat ithalat arasındaki makasın açıldığı görülmüştür. Bu nedenle döviz kurundaki oynaklık ve belirsizlik, ihracattaki kazanımları adeta nötrleyici bir etki bırakmaktadır (Bkz Tablo 2).

Tablo 3. 2015 Sonrası Sepet Kur, İhracat ve İthalat

Yıl	İhracat (milyar \$)	İthalat (milyar \$)	Sepet kur (TL)
2015	151,0	213,6	2,87
2016	149,2	202,2	3,18
2017	164,5	238,7	3,88
2018	177,2	231,2	5,24
2019	180,8	210,3	6,01
2020	169,6	219,5	7,52
2021	207,4	254,1	8,73

Not: İhracat ve ithalat ağustos ayı yıllık gerçekleşmedir. Sepet kur ağustos yıllık ortalamadır.

Kaynak: Dünya Gazetesi,2021, Aktaş, A.

Türkiye'de koronavirüs döneminde ihracatın %42,8'ini, ithalatın ise %56'sını büyük ölçekli girişimlerin gerçekleştirmiş olduğu görülmektedir. Toplam ihracatın %20,4'ünü (1-9) çalışanı olan mikro ölçekli girişimler gerçekleştirmiştir. Hizmet ihracatının ise geneli itibarı ile artış trendinde olduğu söylenebilir. 2019 yılından 2020 yılına geçerken bir düşüş söz konusu olmuştur.

Tablo 4. Hizmet İhracatı

Yıl	Hizmet İhracatı (Milyar \$)
2006	26
2007	29,9
2008	36,9
2009	35,6
2010	36,1
2011	40,8
2012	43,2
2013	58,8
2014	62,2
2015	55,4
2016	46,3
2017	53,4
2018	58,6
2019	63,6
2020	62,9

Kaynak: Hizmet İhracatçıları Birliği.

Türkiye’nin mal ve hizmet ihracatı gayri safi yurtiçi hasılanın 2016 yılında %23,08’i iken hızlı bir ivme ile yükselerek 2019 yılında %32,7’ye kadar yükselmiştir. Koronavirüs salgın döneminde düşüşe geçen mal ve hizmet ihracatı 2020 yılı sonlarına doğru %28,56’ya kadar gerilemiştir (Dünya Bankası, 2021). Çin, Rusya, Güney Kore, Almanya ve İtalya gibi ülkeler yüksek hizmet ihracatı potansiyeli taşıyan ülkeler olarak öne çıkmaktadırlar.

Tablo 5. Sektörel İhracat Rakamları

	2018-2019	2019-2020	Değişim (‘20/’19)	Pay (20)(%)
I. Tarım	23.373.664	24.369.143	4,3	14,4
A. BİTKİSEL ÜRÜNLER	15.338.649	16.350.706	6,6	9,6
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	6.787.841	7.301.341	7,6	4,3
Yaş Meyve ve Sebze	2.260.425	2.731.186	20,8	1,6
Meyve Sebze Mamulleri	1.548.012	1.683.746	8,8	1,0
Kuru Meyve ve Mamulleri	1.416.430	1.399.574	-1,2	0,8
Fındık ve Mamulleri	2.028.385	1.946.989	-4,0	1,1
Zeytin ve Zeytinyağı	282.659	271.182	-4,1	0,2
Tütün	908.417	910.531	0,2	0,5
Süs Bitkileri ve Mamulleri	106.480	106.157	-0,3	0,1
B. HAYVANSAL ÜRÜNLER	2.505.020	2.451.931	-2,1	1,4
Su ürünleri ve orman ürünleri	2.505.020	2.451.931	-2,1	1,4
C. AĞAÇ VE ORMAN ÜRÜNLERİ	5.529.995	5.566.505	0,7	3,3
Mobilya, Kâğıt ve Orman Ürünleri	5.529.995	5.566.505	0,7	3,3
II. SANAYİ	138.189.577	127.645.230	-7,6	75,3
A. TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	12.119.228	11.224.484	-7,4	6,6
Tekstil ve Hammaddeleri	7.919.588	7.286.561	-8,0	4,3
Deri ve Deri Mamulleri	1.665.378	1.333.274	-19,9	0,8
Halı	2.534.262	2.604.648	2,8	1,5
B. KİMYEVİ MADDELER VE MAM.	20.588.207	18.263.488	-11,3	10,8
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	20.588.207	18.263.488	-11,3	10,8
C. SANAYİ MAMULLERİ	105.482.143	98.157.258	-6,9	57,9
Hazır giyim ve konfeksiyon	17.697.030	17.143.441	-3,1	10,1
Otomotiv endüstrisi	30.587.064	25.548.566	-16,5	15,1
Gemi ve yat	1.042.314	1.375.006	31,9	0,8

Tablo 5. Devamı

	2018-2019	2019-2020	Değişim (20/19)	Pay (20)(%)
Elektrik elektronik	11.235.669	11.055.082	-1,6	6,5
Makine ve aksamaları	7.833.008	7.542.789	-3,7	4,4
Demir ve demir dışı metaller ve çelik	8.120.551	8.255.705	1,7	4,9
Çelik	13.813.214	12.675.179	-8,2	7,5
Çimento cam seramik ve toprak ürünleri	3.514.643	3.759.687	7,0	2,2
Mücevher	4.102.699	3.757.744	-8,4	2,2
Savunma ve havacılık sanayi	2.740.694	2.279.027	-16,8	1,3
İklimlendirme sanayi	4.676.093	4.664.483	-0,2	2,8
Diğer sanayi ürünleri	119.164	100.548	-15,6	0,1
III. MADENCİLİK	4.310.206	4.272.391	-0,9	2,5
Madencilik ürünleri	4.310.206	4.272.391	-0,9	2,5
Toplam	165.873.447	156.286.764	-5,8	92,2
İhracatçı Birlikleri Kaydından Muaf İhracat ile Antrepo ve Serbest Bölgeler Farkı	14.959.275	13.227.403	-11,6	7,8

Kaynak: TİM.

Türkiye'nin sektörel bazda ihracat rakamlarına bakıldığında tarım sektörünün payının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu oranların yükseltilmesi kendine yeterlilik anlamında da önem taşıyan bir konudur (Bkz Tablo 5).

Tablo 6. 2019-2020 Dış Ticaret Verileri

Dış Ticaret	2019	2020	Ocak-Ekim
			Değişim (%)
İhracat	149.203	135.658	-9.08
İthalat	172.062	175.915	2.24
Dış ticaret hacmi	321.265	311.574	-3.02
Dış ticaret dengesi	-22.858	-40.257	76.11
İhr/ith karşılama oranı (%)	86,7	77,1	

Kaynak: Sözcü Gazetesi, 2 Kasım 2020.

Yukarıdaki tablodan bakıldığında, aylık bazda toplam ihracat ve dış ticaret hacmindeki eksi yöndeki değişim görülebilmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Koronavirüs salgını döneminde dünya ticaretindeki daralma dünya ekonomik krizler tarihindeki 1929 buhranından sonraki en büyük daralma olarak tarihe geçecektir. Küresel arz zincirleri salgın dönemini kontrol etmede ve savunmada kritik öneme sahip olup, bu süreçte iş birlikleri önemli faydalar sağlamıştır. Salgının küresel ekonomi üzerindeki etkileri çok çeşitli olup tartışılmaya devam etmektedir. Serbest dış ticaret politikalarının sektöre uğraması ile birlikte salgın sonrası riskleri azaltmak için tedarik zincirlerinin yeniden kamulaştırılması veya kısaltılmasını savunan tartışmalar olmakla birlikte küresel ticarete korumacı eğilimler önem kazanmıştır. Koronavirüs salgını sonucu özellikle dünya ticaretinin en önemli ortağı Çin'in üretim kapasitesinin azalması, küresel ithalatçıları Türkiye'ye çekebilecek fırsatlar açısından önem taşımaktadır. Özellikle tarım ve gıda sektöründe ülkelerin kendine yetebilme konusu gündeme gelmiştir. Serbest dış ticaret politikalarının alternatifi olarak korumacı ticaret savaşlarının artmasına neden olmakla birlikte özellikle gelişmekte olan ülkeler içinde bir fırsat anlamına gelmektedir. Bu bakımdan Türkiye'de de tarım-gıda sektöründe arzın kendi

kendine yeterliliğinin yanı sıra arz güvenliğinin de önemli olduğu görülmüştür. Hükümetler açısından tedarik zincirlerinin dayanıklılığını sağlama konusunda zaman zaman denetimlere ihtiyaç olabilecektir. Firmalar ve hükümetler için küresel ekonominin iyileşme sürecinde kaynak bulmada stratejik mal listelerini yeniden gözden geçirmeleri gerekebilecektir.

Yaşanılan bu zor sürecin ardından hükümetlerin, ticaret ve yatırım politikaları açısından yatırımları destekleyecek ve doğrudan yabancı yatırımları ülkelere çekebilecek politikaları hayata geçirmeleri daha zor olabilir. Dijital altyapının varlığına rağmen yüz yüze süreçlerle ilgili aksaklıkların kapsamını en aza indirmek ihtiyacı nedeniyle ticareti kolaylaştırma uygulamaları ve yanı sıra korumacı uygulamaların birlikte yürütülmesi ikinci bir alternatif olarak uygulama şansı bulmalıdır.

Dünya ticaretini etkileyen Koronavirüs salgını öncesinde ABD Çin ticaret savaşları adı altında sonrasında ise Rusya-Ukrayna savaşı ile ortaya çıkan yaptırımlarda kendini göstermektedir. Konjonktürü olumsuz etkileyen olaylar tarih boyunca her zaman varolmuştur. Ancak küresel değer zincirleri nedeniyle nehatif dışsallıklardan sadece tek taraflı değil çok taraflı etkileşimler olmaktadır.

ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ BEYANI

Çalışmada kullanılan yöntem etik kurul iznini gerektirmemektedir.

DESTEK BEYANI

Bu çalışma herhangi bir kişi veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktaş,A, (2021),”Kur artınca ihracat ta artıyor öyle mi?”,Dünya Gazetesi,26 Ekim 2021.
- Bown, C. P. (2020). Covid-19: Demand spikes, export restrictions, and quality concerns imperil poor country access to medical supplies. R. Baldwin and J. Evenett, Simon (Ed.). *COVID-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work* içinde (ss.31-49). Washington: CEPR Press.
- ISL (2020). *Covid-19 and international trade: Issues and actions from drawing on data from innovative solutions in maritime logistics*. www.isl.org/en/containerindex.
- IATA (2020). *International air transport association*. <https://www.iata.org/>.
- Çakmak, K. H. (2004). Stratejik dış ticaret politikaları. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(7), 48-66.
- Çavuş, Z. (2014). Orta gelir tuzağı: Türkiye örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Eğilmez, M. (2021). *Kendime yazılar*, <https://www.mahfiegilmez.com/>.
- Exports By Country (2021). <https://worldpopulationreview.com/>.
- Hizmet İhracatçıları Birliği (2021). <https://www.hib.org.tr/>.
- Simon, E. and Johannes, F. (2020). *Collateral damage: Cross-border fallout from pandemic policy overdrive*. <https://voxeu.org/article/cross-border-fallout-pandemic-policy-overdrive>.

Soleymani, S. (2014). Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında çok uluslu şirketlerin etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Stellingar, A., Berglund, I. and Isakson, H. (2020). How trade can fight the pandemic and contribute to global health. . Baldwin and J. Evenett, Simon (Ed.). *Covid-19 and Trade Policy: Why Turning Inward Won't Work* içinde (ss. 21-31). Washington: CEPR Press.

Sözcü Gazetesi, 2 Kasım 2020.

TİM (2021). <https://tim.org.tr/tr/default>.

TÜİK (2021), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Endeksleri>.

TCMB (2021). [http://tcmb.gov.tr/TCMB Güncesi](http://tcmb.gov.tr/TCMB_Guencesi).

World Poulation Review (2021). <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/exports-by-country>.

WTO (2020). Export Prohibitions and Restrictions, Information Note. https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/export_prohibitions_report_e.pdf.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

KİLİT DENETİM KONULARI: BİST’TE İŞLEM GÖREN TURİZM ŞİRKETLERİNİN COVID-19 ÖNCESİ VE SONRASI DENETİM RAPORLARININ İNCELENMESİ

¹Filiz ÖZŞAHİN KOÇ

Özet

Bilgi kullanıcılarının denetim raporlarının daha şeffaf olması yönündeki talepleri neticesinde bağımsız denetim raporlarında gerek uluslararası (IAASB – ISA 701) gerek ulusal (KGK - BDS 701) düzenlemeler yapılmıştır. Söz konusu düzenlemeler neticesinde “Kilit Denetim Konuları- KDK” olgusu bağımsız denetim raporlarında yerini almış olup, KDK; denetçinin mesleki görüşüne göre, cari dönemin mali tablolarının denetiminde en önemli konular olarak ifade edilmektedir. 2020 yılında pandemi olarak ilan edilen Covid-19 virüsünden en çok etkilenen turizm şirketleridir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, pandemi öncesi (2018 yılı) ve pandemi sonrası (2020 yılı) turizm işletmelerinin denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularının dağılımını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda BİST’te işlem gören ve turizm sektöründe faaliyette bulunan 11 adet şirketin bağımsız denetim raporları incelenmiştir. Veriler içerik analizi yöntemi ile incelenmiş olup, pandemi öncesinde 20 adet, pandemi sonrasında 16 adet kilit denetim konusunun raporlandığı tespit edilmiştir. Pandemi öncesi döneme göre kilit denetim konularının sayısında düşüş olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Denetim Raporları, Kilit Denetim Konuları, Covid-19.

Key Audit Matters: Examination of The Audit Reports of The Businesses Operating in The BIST Tourism Sector Before and After Covid-19

Abstract

As a result of the requests of the information users for the audit reports to be more transparent, both international (IAASB - ISA 701) and national (KGK - BDS 701) regulations were made in the independent audit reports. As a result of these regulations, the concept of “Key Audit Matters-KAM” has taken its place in the independent audit reports. KAM; In the auditor's professional opinion, it is expressed as the most important issues in the audit of the current period's financial statements. Tourism companies are the most affected by the Covid-19 virus, which was declared a pandemic in 2020. In this context, the aim of the study is to examine the distribution of key audit matters in the audit reports of tourism enterprises before the pandemic (2018) and after the pandemic (2020). For this purpose, the independent audit reports of 11 companies traded on the BIST and operating in the tourism sector were examined. The data were analyzed by content analysis method, and 20 key audit subjects were reported before the pandemic and 16 after the pandemic. It has been determined that there is a decrease in the number of key audit matters compared to the pre-pandemic period.

Keywords: Independent Audit Reports, Key Audit Matters, Covid-19.

¹ Arş. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, filiz.ozsahin@nevsehir.du.tr, ORCID: 0000-0002-0211-869X

GİRİŞ

Uluslararası finansal krizler ve şirket skandalları neticesinde yatırımcılar bağımsız denetim raporlarının şeffaflığını sorgulamış ve bağımsız denetim raporlarında daha fazla bilgiye yer verilmesini talep etmişlerdir. Bu kapsamda yatırımcıların güveninin kazanılması için 2015 yılında IAASB-Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu tarafından Uluslararası Denetim Standardı 701 (UDS 701)-Kilit Denetim Konularının Denetim Raporunda Bildirilmesi Standardını yayımlanmıştır. Türkiye’de de UDS 701 ile uyumu sağlamak üzere, KGK tarafından BDS 701 Kilit Denetim Konularının Denetim Raporunda Bildirilmesi Standardı yayımlanmıştır. Söz konusu BDS 701 1 Ocak 2017 tarihinden itibaren uygulanmak üzere 9 Mart 2017 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe konmuştur.

Çalışmada bahse konu standart kapsamında kilit denetim konuları ile ilgili teorik bir inceleme yapıldıktan sonra, bu alanda literatürde yer alan çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında ise BİST’te işlem gören turizm işletmelerinin denetim raporlarında sunulan KDK’lar içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bu bağlamda BİST’te işlem gören ve turizm sektöründe faaliyette bulunan 11 adet işletmenin bağımsız denetim raporları, 2018 yılı ve 2020 yılı esas alınarak (pandemi öncesi ve pandemi sonrası kilit denetim konularının dağılımını belirlemek amacıyla) incelemeye tabi tutulmuştur. 2019 yılı bağımsız denetim raporlarında pandeminin etkisi tam olarak görülmediği için kapsam dışı bırakılmıştır.

1. KİLİT DENETİM KONULARI

Finansal bilgi kullanıcılarının, bağımsız denetim raporlarında, yürütülen denetim faaliyetine yönelik daha fazla açıklamaya yer verilmesi hususundaki istekleri neticesinde (Ertan ve Kızık, 2019: 265), IAASB-Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu, 2015 yılında Uluslararası Denetim Standardı 701 (UDS 701)-Kilit Denetim Konularının Denetim Raporunda Bildirilmesi Standardını yayımlamıştır (Özcan ve Günlük, 2021: 23). ISA 701, çeşitli ülkelerdeki denetim raporlarının ortak bir biçimde sunulmasını ve finansal bilgi kullanıcıları için daha anlaşılır bir “dil” sağlanmasını amaçlamaktadır (Yalçın, 2021: 4221). Bahse konu uluslararası düzenleme sonrasında Türkiye’de de, KGK, UDS 701 ile uyumlu “BDS 701 Kilit Denetim Konularının Denetim Raporunda Bildirilmesi Standardı”nı yayımlamıştır (Özcan ve Günlük, 2021: 23).

Bu bağlamda BDS 701’e göre KDK, denetçinin mesleki görüşüne göre, cari dönemin mali tablolarının denetiminde en önemli konular olarak tanımlanmaktadır (BDS 701, prg.8). Yapılan bir çalışmada “kilit denetim konuları, cari döneme ait finansal tabloların denetiminde, denetçinin mesleki muhakemesine göre denetim sırasında dikkat gösterdiği ve en çok önem arz eden konulardır” biçiminde ifade edilmektedir (Uzay ve Köylü, 2018: 49). Bu kapsamda kilit denetim konuları, denetçinin denetim faaliyetlerini yürütürken yaptıklarını açıkladığı ve dikkatini yoğunlaştırdığı hususları belirttiği açıklamaları içermektedir (Atay ve Çeltikçi, 2021: 117). Zira BDS 701 kapsamında bağımsız denetim

raporlarında kilit denetim konularının sunulmasının amacı; mevcut denetim faaliyetine yönelik şeffaflığı artırarak denetçinin sunmuş olduğu raporun iletişim değerinin artırılmasıdır (BDS 701, prg.2).

Bağımsız denetim raporlarında kilit denetim konularının bildirilmesinin uygulamada sağlayacağı bir takım yararlar bulunmaktadır. Söz konusu yararlar ise şöyledir (Biçer ve Erol, 2017: 75; Özcan ve Günlük, 2021: 23):

- Kilit denetim konuları denetim faaliyetlerinde şeffaflığı arttırarak, denetim raporlarında sunulan bilginin daha iyi anlaşılmasını sağlar
- Bağımsız denetçi için önem arz eden konuların, finansal tablo bilgi kullanıcıları için daha anlaşılabilir olmasını sağlar
- Kilit denetim konuları finansal bilgi kullanıcıları ile işletmenin üst yönetimi arasında etkili iletişim kurulabilmesi için gerekli bir dayanak sağlar
- Kilit denetim konuları bağımsız denetçi ve denetim komitesi arasındaki iletişimi artırır
- Kilit denetim konuları bağımsız denetçinin mesleki şüphecilikle denetim yapmasını ve böylece denetim kalitesinin artmasını sağlar.

Denetçi yukarıda bahsedilen yararları da göz önüne alarak kilit denetim konularını belirlerken aşağıdaki hususları dikkate almalıdır (Uzay ve Köylü, 2018: 50):

- Konunun finansal tablo kullanıcıları açısından önemi,
- Konunun finansal tablolar açısından önemliliği,
- Denetimde önem arz eden diğer konuların sayısı,
- Kontrol zayıflıklarının önem derecesi,
- Yanlılıkların türü ve önemlilik düzeyi,
- Muhasebe politikalarının türü,
- Konuyu denetimde ele almak için gereken çaba, özel beceri ve uzmanlık gereksinimleri ve ihtiyaç duyulan danışma hizmetinin boyutu,
- Üst yönetimle olan iletişim ve kapsamı,
- Denetim prosedürlerinin uygulanmasında yaşanan zorluklar.

Denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularının bir takım özelliklere de sahip olması gerekmekte olup, söz konusu özellikler şöyledir (Sayar ve Ergüden, 2016, 95):

- Kilit denetim konuları işletmeye özgü olmalı
- Kilit denetim konuları denetçi görüşünden ayrı herhangi bir “denetçi görüşü” algısı oluşturmamalı ve mali tablolarda yer alan açıklamalarının yerine geçmemeli (Uzay ve Köylü, 2018: 50)
- Genel ve standart kalıplaşmış ifadelerden uzak olmalı ve
- Kilit denetim konularına yönelik uzun listelerden kaçınılmalıdır.

Nitekim denetçinin denetim faaliyetini yürütürken dikkat gösterdiği en önemli hususlardan olan kilit denetim konuları işletmeye özgü olmalı ve dolayısıyla kilit denetim konularının açıklanmasında genel ve standart ifadeler kullanılmamalıdır.

2. LİTERATÜR

Şirketlerin denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularına ilişkin literatürdeki çalışmalar şöyledir:

Çakalı (2021) çalışmasında BİST 100 endeksindeki işletmelerin 2020 yılı sonu bağımsız denetim raporlarını incelemiş ve bildirilen kilit denetim konularını analiz etmiştir.

Özcan ve Günlük (2021) çalışmalarında BİST İmalat Sektörünün alt sektörlerinden Gıda, İçecek ve Tütün sektöründe bulunan işletmelerin denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularını incelemişlerdir.

Sarısoy (2021) çalışmasında BİST 30 ve DOW JONES 30'daki şirketlerin kilit denetim konularını karşılaştırmalı olarak incelemiştir.

Sert ve Biçer (2021) çalışmalarında Borsa İstanbul'da işlem görmekte olan halka açık 33 adet gayrimenkul yatırım ortaklığının 2017 yılı denetim raporlarında yer alan kilit denetim konularını incelemişlerdir.

Süer (2021) çalışmasında BİST 30 endeksindeki işletmelerin dipnotlarında sundukları önemli muhasebe tahmin ve varsayımları ile denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularını ele almıştır.

Aktaş ve Acar (2020) çalışmalarında BİST 100 endeksindeki işletmelerin denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularını önemlilik seviyesi kapsamında 2017 ve 2018 dönemlerini incelemişlerdir.

Arzova ve Şahin (2020) çalışmalarında BİST 30, BİST 50 ve BİST 100 endeksinde mali hizmetler bünyesinde faaliyette bulunan işletmelerin denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularını incelemişlerdir.

Erdem (2020) çalışmasında mali tablolarda yer alan bilgilerde hile yapılma ihtimalinin, denetim raporlarında sunulan kilit denetim konuları üzerindeki etkisini incelemiştir.

Karapınar ve Dölen (2020) çalışmalarında BİST'de işlem gören işletmelerin 2018 yılı denetim raporunda sunulan kilit denetim konularını sektörler, denetim şirketleri ve denetim görüş türü itibarıyla karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir.

Yalçın (2020) çalışmasında kilit denetim konularının sayısını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla Borsa İstanbul (BİST) İmalat Sanayiinde faaliyet göstermekte olan 171 işletmenin 2017- 2019 yıllarına ait bağımsız denetim raporlarında yer alan kilit denetim konularını incelemiştir.

Akdoğan ve Bülbül (2019) çalışmalarında BİST 100'deki işletmelerin 2017 yılı denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularını incelemişler ve ilk uygulama sonuçlarını değerlendirmişlerdir.

Ertan ve Kızık (2019) çalışmalarında BİST imalat işletmelerinin 2017 yılı denetim raporlarını inceleyerek, kilit denetim konularına yönelik ilk uygulamaların, imalat sektörü, alt sektörler ve denetim şirketleri açısından değerlendirmesini yapmışlardır.

İşseveroğlu (2019) çalışmasında BİST 100'deki sigorta işletmelerinin 2017 ve 2018 denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularıyla ilgili içerik analizi yapmıştır.

Doğan (2018) çalışmasında kilit denetim konularının ISA/BDS 701'e uygun olarak nasıl belirleneceğini ve bağımsız denetçi raporunda nasıl bildirileceğini incelemiştir.

Kavut ve Güngör (2018) çalışmalarında BİST 100 işletmelerinin 2017 faaliyet yılı denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularını, içerikleri açısından analiz etmişlerdir.

Uzay ve Köylü (2017) çalışmalarında BİST İmalat Sektöründeki işletmelerinin denetim raporlarını inceleyerek kilit denetim konularına yönelik bir değerlendirme yapmışlardır.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde BİST 30, BİST 50, BİST 100 işletmelerinin ve sektör bazında da imalat, sigorta, gayrimenkul ve finansal kesim işletmelerinin kilit denetim konularının çeşitli yıllar temelinde analiz edildiği görülmektedir. Ancak borsada işlem gören ve turizm sektöründe faaliyetlerini sürdüren işletmelerin bağımsız denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularını incelemeye yönelik bir çalışma yapılmadığı gözlemlenmiştir. Bu kapsamda çalışmada BİST'te işlem gören turizm işletmelerinin bağımsız denetim raporları incelenerek açıkladıkları kilit denetim konuları pandemi öncesi ve sonrası dönem olarak karşılaştırmalı şekilde sunulacaktır.

3. BİST'TE İŞLEM GÖREN TURİZM ŞİRKETLERİNİN COVID-19 ÖNCESİ VE SONRASI KİLİT DENETİM KONULARINA YÖNELİK ARAŞTIRMA

2017 yılından itibaren kilit denetim konuları, BDS 701 kapsamında şirketlerin bağımsız denetim raporlarında sunulmaktadır. 2019 yılı sonunda ortaya çıkan ve 2020 yılında pandemi olarak ilan edilen Covid-19 salgının yarattığı belirsizlik ve risk durumundan en çok etkilenen işletmeler özellikle turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerdir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, pandemi sürecinde oluşan ekonomik belirsizliklerden en çok etkilenen sektörlerden biri olan turizm sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin bu süreçte bağımsız denetim raporlarında yer alan kilit denetim konularının dağılımını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda BİST'te işlem gören ve turizm sektöründe faaliyette bulunan 11 adet şirketin bağımsız denetim raporları incelenecektir. Pandeminin şirketlerin denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularının dağılımı üzerindeki etkisini belirlemek için pandemi öncesi ve sonrası dönemde şirketlerin kilit denetim konuları karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

4. METODOLOJİ

Çalışmanın bu bölümünde BİST'te işlem gören ve turizm sektöründe faaliyette bulunan 11 adet şirketin pandemi öncesi (2018 yılı) ve pandemi sonrası (2020 yılı) bağımsız denetim raporları

incelenmiştir. Turizm sektöründe faaliyette bulunan şirketlerin denetim raporları KAP (Kamu Aydınlatma Platformunun)'ın web sayfasından temin edilmiştir.

Çalışmada verilerin analiz edilmesinde içerik analizi metodu kullanılmıştır. İçerik analizi, sözlü; yazılı veya diğer materyallerin içinde barındırdıkları mesajların, nesnel olarak ve sistematik bir biçimde sınıflandırılması, sayılara dönüştürülmesi ve çıkarımda bulunulması işlemlerinden meydana gelmektedir. Zira içerik analizi yöntemi kullanılarak veriler tanımlanabilmekte ve kullanılan verilerin içerisinde gizli kalmış olarak yer alan birtakım gerçekler tespit edilerek ortaya çıkarılabilmektedir (Deniz, 2021: 227).

5. BULGULAR

BİST turizm sektöründe faaliyette bulunan 11 adet şirketin bağımsız denetim raporlarının incelenmesinden elde edilen bulgular aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 1. Pandemi Öncesi (2018 Yılı) Kilit Denetim Konularının Dağılımı

No	Firma İsimleri	Sunulan Kilit Denetim Konuları	KDK Sayısı
1	AYCES	Arazi, Binalar ve Yerüstü Düzenlerinin Gerçeğe Uygun Değerleri	1
2	AVTUR	İlişkili Taraflarla Olan İşlemler	2
		Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerde Yeniden Değerleme	
3	KSTUR	Maddi Duran Varlıklar	2
		Hasılatın Muhasebeleştirilmesi	
4	MAALT	Maddi Duran Varlıklar - Geri Kazanılabilir Tutarın Denetimi	1
5	MARTI	Maddi Duran Varlıklar	2
		Finansal Borçlar	
6	MERIT	Ticari Alacakların Geri Kazanabilirliği	2
		Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılan Finansal Varlıkların Sunumu ve Hesaplama Yöntemleri	
7	METUR	Finansal Borçlar	1
8	PKENT	Maddi Duran Varlıklar - Alınan Avanslar - Yenileme Tutarın Denetimi	1
9	TEKTU	İşletme Birleşmeleri	4
		Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	
		Finansal Borçlar	
		Maddi Duran Varlıklar	
10	ULAS	Gayrimenkul Satışından Doğan Alacaklar	2
		Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller ve Gerçeğe Uygun Değer	
11	UTPYA	Maddi Duran Varlıklar ve Maddi Duran Varlıklar Yeniden Değerleme	2
		Hasılat	
TOPLAM			20

Turizm şirketlerinin pandemi öncesi bağımsız denetim raporlarında toplamda 20 adet kilit denetim konusu ile ilgili raporlama yaptıkları belirlenmiştir. Söz konusu kilit denetim konularının dağılımına bakıldığında özellikle maddi duran varlıklar, finansal borçlar, hasılat ve yatırım amaçlı gayrimenkuller gibi hususlarda daha fazla raporlama yapıldığı görülmektedir. Ayrıca işletmeye özgü özel kilit denetim konularında da raporlama yapıldığı belirlenmiştir. Bahse konu şirketlerin pandemi sonrası bağımsız denetim raporlarındaki kilit denetim konularına yönelik raporlamaları ise şöyledir:

Tablo 2. Pandemi Sonrası (2020 Yılı) Kilit Denetim Konularının Dağılımı

No	Firma İsimleri	Sunulan Kilit Denetim Konuları	KDK Sayısı
1	AYCES	Arazi, Binalar ve Yerüstü Düzenlerinin Gerçeğe Uygun Değerleri	1
2	AVTUR	İlişkili Taraflarla Olan İşlemler	2
		Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerde Yeniden Değerleme	
3	KSTUR	Maddi Duran Varlıklar	2
		Hasılatın Muhasebeleştirilmesi	
4	MAALT	Maddi Duran Varlıklar - Geri Kazanılabilir Tutarın Denetimi	1
5	MARTI	Açıklama bulunmamaktadır.	0
6	MERIT	Ticari Alacakların Geri Kazanabilirliği	2
		Gerçeğe Uygun Değer Farkı Diğer Kapsamlı Gelire Yansıtılan Finansal Varlıkların Sunumu ve Hesaplama Yöntemleri	
7	METUR	Finansal Borçlar	1
8	PKENT	Ticari Alacakların Geri Kazanabilirliği	1
9	TEKTU	Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	3
		Finansal Borçlar	
		Maddi Duran Varlıklar	
10	ULAS	Yatırım Amaçlı Gayrimenkullerin Değerlemesi ve Kira Gelirleri	1
11	UTPYA	Satış Amaçlı Sınıflandırılan Duran Varlıklar	1
TOPLAM			16

Turizm şirketlerinin pandemi sonrası bağımsız denetim raporlarında toplamda 16 adet kilit denetim konusu ile ilgili raporlama yaptıkları belirlenmiştir. Pandemi öncesi döneme göre KDK'ların sayısında düşüş olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışma kapsamında turizm işletmelerinin pandemi öncesi ve sonrası bağımsız denetim raporlarında sunulan denetçi görüşü kapsamında yapılan inceleme sonuçları da karşılaştırmalı olarak aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 3. Pandemi Öncesi (2018 Yılı) Denetçi Görüşleri

No	Firma İsimleri	Bağımsız Denetim Firması	Denetim Görüşü
1	AYCES	Pwc Denetim	Olumlu
2	AVTUR	Reform Denetim	Olumlu
3	KSTUR	Kavram Bağımsız Denetim	Olumlu
4	MAALT	Pwc Denetim	Olumlu
5	MARTI	Gürel Denetim	Olumlu
6	MERIT	Ata Denetim	Olumlu
7	METUR	Gürel Denetim	Olumlu
8	PKENT	Aac Bağımsız Denetim	Olumlu
9	TEKTU	Gürel Denetim	Olumlu
10	ULAS	Ban-Den Denetim	Olumlu
11	UTPYA	Köker Denetim	Olumlu

Tablo 4. Pandemi Sonrası (2020 Yılı) Denetçi Görüşleri

No	Firma İsimleri	Bağımsız Denetim Firması	Denetim Görüşü
1	AYCES	Pwc Denetim	Olumlu
2	AVTUR	Reform Denetim	Olumlu
3	KSTUR	Ser&Berker Denetim	Olumlu
4	MAALT	Pwc Denetim	Olumlu
5	MARTI	Gürel Denetim	Şartlı
6	MERIT	Ata Denetim	Olumlu
7	METUR	Gürel Denetim	Olumlu
8	PKENT	C&Ç Bağımsız Denetim.	Olumlu
9	TEKTU	Gürel Denetim	Şartlı
10	ULAS	Ban-Den Denetim	Olumlu
11	UTPYA	Yky Denetim	Olumlu

Tablo 3-4'e göre iki şirketin (AYCES ve MAALT) bağımsız denetim raporları dört büyük denetim şirketinden PwC tarafından hazırlanmakta olup, diğerlerinin bağımsız denetim raporları dört büyük denetim şirketi tarafından hazırlanmamıştır. Pandemi öncesi dönemde BİST turizm işletmelerinin hepsi için bağımsız denetim firmaları raporlarında olumlu görüş bildirmişlerdir. Pandemi sonrası dönemde ise iki şirket (MARTI ve TEKTU) hakkında bağımsız denetim firmaları raporlarında şartlı görüş bildirmişlerdir. MARTI şirketi için “Sınırlı Olumlu Görüşün Dayanağı ve Dikkat Çekilen Hususlar bölümlerinde açıklanan konulara ilâve olarak ayrıca bir kilit denetim konusu bulunmamaktadır” şeklinde açıklama yapılırken, TEKTU şirketi için pandemi öncesinde 4 adet kilit denetim konusu ile ilgili bildirim yapılırken pandemi sonrasında 3 adet kilit denetim konusu ile ilgili bildirim yapıldığı gözlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bağımsız denetim raporlarında sunulan bilgilerin açık, anlaşılabilir ve güvenilir olması bu bilgiler ışığında başta yatırım kararı verecek olanlar olmak üzere finansal bilgi kullanıcılarının finansal piyasaların işleyişine olan güven için çok önemlidir. Zira birçok bilgi kullanıcısı kararlarını bağımsız denetim raporlarına dayanarak almaktadır. Bu kapsamda uluslararası alanda 2015 yılında ulusal Türkiye’de ise 2017 yılında düzenlemeler yapılmış ve şirketlerin bağımsız denetim raporlarının daha fazla şeffaf ve güvenilir olması yönünde “kilit denetim konuları” olgusu bağımsız denetim raporlarında yerini almıştır. Böylece bilgi kullanıcıları her biri işletmeye özgü olan ve denetçinin denetim faaliyetini yürütürken dikkat gösterdiği en önemli hususlardan olan kilit denetim konuları hakkında daha fazla bilgiye sahip olmuşlardır.

Bu çalışmada BİST’te işlem gören turizm sektöründe faaliyette bulunan 11 adet işletmenin bağımsız denetim raporları pandemi öncesi (2018 yılı) ve pandemi sonrası (2020 yılı) dönem esas alınarak içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Turizm işletmelerinin verileri incelendiğinde pandemi sonrasında pandemi öncesi döneme göre bildirilen kilit denetim konularının sayısında azalma olduğu gözlemlenmiştir. Zira 2018 yılında 20 adet kilit denetim konusu ile ilgili bildirimde bulunulurken 2020 yılında 16 adet kilit denetim konusu ile ilgili bildirimde bulunulmuştur. Söz konusu bildirilen kilit denetim konularının ağırlıklı maddi duran varlıklar, finansal borçlar, hasılat ve yatırım amaçlı

gayrimenkuller gibi hususlarda olduğu belirlenmiştir. Ayrıca 2018 yılında incelenen 11 şirket hakkında denetim firmaları olumlu görüş beyan ederken 2020 yılında 2 şirketle ilgili şartlı görüş bildirdikleri de dikkat çeken hususlardandır.

Çalışmanın örneklemini BİST turizm sektöründe faaliyette bulunan işletmeler oluşturmaktadır. Diğer sektörlerde de pandeminin kilit denetim konularının dağılımında sebep olduğu değişiklikler incelenebilir. Bu bakımdan araştırmacılara farklı sektörlerde pandemi öncesi ve sonrası dönem için kilit denetim konularının dağılımları ile ilgili karşılaştırmalı çalışmalar yapmaları önerilmektedir.

ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ BEYANI

Çalışmada kullanılan yöntem etik kurul iznini gerektirmemektedir.

DESTEK BEYANI

Bu çalışma herhangi bir kişi veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan N. ve Bülbül S. (2019). Bağımsız denetçi raporlarında kilit denetim konularının bildirilmesinde BİST 100 şirketlerindeki ilk uygulama sonuçlarının değerlendirmesine yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 18(56), 1-24.
- Aktaş, R. ve Acar, M. (2020). Bağımsız denetimde önemlilik perspektifinden kilit denetim konuları: BİST 100 uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(2), 185-214.
- Arzova S. B. ve Şahin B. Ş (2020). ISA 701 (BDS 701) Kilit denetim konuları: BİST 30, BİST 50 ve BİST 100 endekslerinde yer alan finans kurumlarına yönelik analiz. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 20(60), 75-94.
- Atay, M. S. ve Çeltikçi Polat, N. (2021). Kilit denetim konuları (KDK) bildirimlerinin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi: Borsa İstanbul (BİST-100) şirketleri üzerine bir araştırma. *Mali Çözüm*, 31(164), 113-142.
- KGK, *BDS 701 Kilit denetim konularının bağımsız denetçi raporunda bildirilmesi standardı*. <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/BDS%20701.pdf>.
- Bıçer, A. A. ve Erol, S. (2017). UDS 701 Kapsamında denetimde tespit edilen kilit bulguların finansal bilgi kullanıcılarına sunulması. *Öneri Dergisi*, 12(47), 71-84.
- Çakalı, K. R. (2021). Bağımsız denetim raporlarında yeni uygulama: Kilit denetim konularının raporlanması ve BİST 100 analizi. *Denetişim*, 23, 60-77.
- Deniz, F. (2021). Covid-19 pandemisinin sınırlı bağımsız denetim raporları üzerine etkisi: Türk bankacılık sektörü örneği, *ASOS Journal*, 114, 220-240.
- Doğan, A. (2018). Bağımsız denetimde yeni bir yaklaşım: Kilit denetim konuları. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(1), 65-89.
- Erdem, B. (2020). Finansal tablolardaki hile olasılığının kilit denetim konularına etkisi: Borsa İstanbul'da bir analiz. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 245-260.
- Ertan Y. ve Kızılcık E. (2019). Kilit denetim konuları: BİST imalat sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin 2017 yılı denetim raporlarının incelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Özel Sayı, 263 - 278.
- İşseveroğlu, G. (2019). Bağımsız denetim raporunda kilit denetim konuları: BİST sigorta şirketlerinin 2017-2018 yılları analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (84), 49-64.

Kamuyu Aydınlatma Platformu (2021), <https://www.kap.org.tr/tr/bildirim-sorgu>

Karapınar, A. ve Dölen, T. (2020). Bağımsız denetim raporlarında kilit denetim konusu açıklamaları: Türkiye örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(4), 763-780.

Kavut, F. L. ve Güngör, N. (2018). Bağımsız denetimde kilit denetim konuları: BİST-100 şirketlerinin 2017 yılı analizi. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, 16(59), 59-70.

Özcan, M. ve Günlük, M. (2021). Borsa İstanbul imalat sektöründeki kilit denetim konularının belirlenmesi: gıda, içecek ve tütün alt sektöründe bir inceleme. *Denetim ve Güvence Hizmetleri Dergisi*, 1(1), 22-35.

Sarısoy, Ö. (2021). Kritik/kilit denetim konularının BİST 30 ve Dow Jones 30 endekslerindeki işletmelerin denetçi raporları üzerinden karşılaştırılması. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 21(63), 159-182.

Sayar, A. R. Z. ve Ergüden, A. E. (2016). Son düzenleme ve gelişmeler kapsamında değişecek ve yenilenecek bağımsız denetçi raporları. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 16(48), 85-98.

Sert, K. ve Biçer, A. A. (2021). Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının kilit denetim konularıyla ilişkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 2(1), 1-13.

Süer, A. Z. (2021). Önemli muhasebe tahminlerinin kilit denetim konuları çerçevesinde incelenmesi. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, (65), 23-37.

Uzay, Ş. ve Köylü, Ç. (2018). Kilit denetim konuları: Borsa İstanbul üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (52), 47-70.

Yalçın, N. (2021). Raporlanan kilit denetim konularının sayısını etkileyen faktörler: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 4220-4230.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

¹Nursel ÇEBİŞLİ

Özet

Bilgi iletişim teknolojilerini, bilginin oluşturulması ve bilgiye ulaşılmasını sağlayan her türlü görsel, işitsel basılı ve yazılı araçlar olarak tanımlamak mümkündür. Bilgi iletişim teknolojileri hızlı gelişmeler göstermesiyle birlikte son zamanlarda ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi durumuna gelmektedir. Bu durum ülkelerin ekonomik büyümesine de katkı sağlamaktadır. Bilgi iletişim teknolojileri iktisadi alanda sağlamış olduğu bu katkılarla birlikte rekabet gücü elde etmede temel ilke haline gelmektedir. Aynı zamanda bilgi iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümede gelişmede ulusların ve uluslar arası platformda kurum ve kuruluşların kişilere ulaşılabilirlik konusunda kolaylık, zamandan ve mekandan tasarruf sağladığı görülmektedir. Çalışmada amaç olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BIT) ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme başka bir deyişle reel GSYH'nın yıllar içinde gerçekleşen değişimine önem verilmektedir. Bu bağlamda G-7 ülkelerinin 2004-2018 yılları arasındaki yıllık verileri kullanılarak panel veri analizi sonucunda bağımlı değişken ekonomik büyümenin (GDP) bağımsız değişkenler bilgi iletişim teknolojileri (BIT), enflasyon ve işsizlikle istatistiksel olarak anlamlı ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi İletişim Teknolojileri, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi

The Effect of Information Communication Technologies on Economic Growth

Abstract

It can be designed as any kind of visual tool for the purpose of conveying and delivering information technologies. Information technology benefits immensely from the combination of useful tools and economic growth. This status was provided by an economic school. With these strong contributions in the field of information and communication technologies, it can be a basis for gaining competitive power. At the same time, in the development of technologies in economic growth, in the field of transportation from communication nations and international platforms, and regions consisting of places.

The purpose of the study and how communication technologies (ICT) economic growth is investigated. Another spool of advanced economic growth has been given more importance to GDP over the years. For data analysis (GDP) from schools in the countries in this section, probable economic growth (GDP) for probable economic growth (GDP), communication technology finally selected.

Keywords: Information and Communication Technologies, Economic Growth, Panel Data Analysis

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, nurselcebisli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4635-1282.

GİRİŞ

Bilgi iletişim teknolojileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki farklı yönleriyle araştırmacılara konu olmaktadır. Bu kavramların anlamları kısaca şöyledir; bilgi iletişim teknolojileri, bilgi elde edilmesinde, işleyişinde, birikiminde, ağ kullanılarak bir yerden başka bir yere iletilmesini sağlamakta olan iletişim ve bilgisayar teknolojilerini de kapsamaktadır. Diğer bir ifade ile bilgi ve iletişim teknolojileri, bilgiye ulaşılmasını ve bilginin oluşturulmasını sağlayan her türlü görsel, işitsel, basılı ve yazılı araçlar olarak tanımlanır. İçinde bulunduğumuz yüzyılın geride kalan yaklaşık ilk 20 yılında bilgi ve iletişim teknolojileri, internet, web teknolojileri ile ilgili uygulamalar her alanda kullanılmaktadır. 1830'lu yıllarda sanayi devrimi ile başlayan icatlar yerini günümüzde çok daha gelişmiş teknolojilere bırakmıştır. Dünya genelinde hızla yayılan teknolojik yenilikler bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Bilgiye erişimin kolaylaştığı günümüzde doğru, zamanında, eksiksiz ve konuyla ilgili bilgi değer kazanmaktadır.

Bilgi iletişim teknolojileri, son zamanlarda kişilerin hayatını etkileyen bütün alanlarda yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Globalleşme ile ortaya çıkan fazla bilgi iktisadi alanda da bazı aksaklıkları ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu aksaklıklar özünde iktisadi kurum ve kuruluşların bilgileri nerede, nasıl kullanabileceğini bilmedikleri görülmektedir. İktisadi kurum ve kuruluşlar bu karışıklılığın giderilmesinde bilgi iletişim ve teknolojilerini bünyelerine katmaları gerekmektedir. Bilgi iletişim teknolojilerinin hızlı gelişmesiyle birlikte fazla bilgi ortaya çıkmaktadır. Bu ortaya çıkan bilgiler doğru olan bilgiler olarak tanımlanmaktadır. Bu bilgiler karışıklılığı önlemek ve her zaman kullanılacakmış gibi elde tutulması gerekmektedir.

Ekonomik büyümeyi ise üretilmiş olan ürünler ve hizmetlerin toplam üretimindeki fazlalık olarak tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda iktisadi üretimdeki fazlalık belli zamanda üretilen ürün ve hizmetlerin toplam oranındaki fazlalık olarak değerlendirilmektedir. Bu fazlalıklardaki değişimlerin büyük paya sahip olanı GSYH'daki değişimlerdir (Özel, 2012: 63). Ayrıca ekonomik büyüme, kişi başına düşen maliyet değişikliklerinden arındırılmış gelirlerindeki artışları göstermektedir (Kibritçioglu, 1998: 207).

Çalışmanın amacı, bilgi iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümeye etkisini araştırmaktır. Bu alanda yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. G-7 ülkelerinin 2004-2018 yılları arasındaki veriler elde edilip panel veri analizi yapılarak çalışma sonuçlandırılacaktır.

1. BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ (BİT) VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDA İLİŞKİ

İlk olarak ekonomiyle teknolojiyi ilişkilendirenin Schumpeter olduğu bilinmektedir. Bu bilim insanına göre ekonomideki gelişmenin ve oynaklığın başında teknolojik yenilikler gelmektedir. Buna göre; iktisadi büyüme, girişimcilerin yenilikleri ekonomik sürecin içine alarak bir alanda ilerleme sağlaması teknelci hale getirerek kazanç sağlanmasıyla başlamaktadır. Bu kazançların yüksekliğine bağlı

olarak, girişimciler arasında teknolojiye uyum sağlanmaya başlanmış, teknolojik rekabete girilerek kendi aralarında teknolojik rekabete girilmiş ve ekonomik büyüme destek sağlanmıştır. Yani bu görüş; inovasyon ve öğrenmeye öncelik verilmesinde bilgiyi kilit nokta saymaktadır (Taymaz, 2001: 1).

2. LİTERATÜR

1990'lı yıllarda bilgi iletişim teknolojileri alanında yapılan yatırımın ekonomi üzerindeki etkisi karşılaştırılmıştır. 9 OECD ülkesinde ekonomik büyüme alanında yapılan çalışma sonuçları, bilgi iletişim teknolojileri sermaye yatırımı % 0,2 ile % 0,5 arasında katkı sağladığı ülkeye göre yıllık ekonomik büyüme gösterdiği için 1995-2000 arasındaki dönemde, bilgi iletişim teknolojileri daha yüksek yüzdeye katkıda bulunmuştur. Önceki dönemden % 0,3 ile % 0,9 arasında değişen sonuçlar ABD'nin BİT'in olumlu etkilerinden fayda sağlayan tek ülke konumundadır. ABD'nin ekonomik büyüme üzerindeki sermaye birikimine olan etkiler açıkça görülmektedir. ABD'nin ardından Avustralya, Kanada, Finlandiya, Almanya, Japonya, İtalya ve Fransa gibi ülkeler BİT'in yatırıma etkisinin en az katkısını olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Colecchia and Schreyer, 2002: 408).

BİT kullanımının ekonomik performans üzerindeki etkilerini Kenya, Tanzanya ve Uganda gibi ülkelerin KOBİ'ler örneğinde araştırmaları yapılmıştır. Ülkelere ve endüstri kollarına göre farklılıkları olmakla birlikte, BİT yatırımlarının emeğin verimliliği üzerinde negatif, genel piyasa genişlemesi üzerinde ise pozitif etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, bu tür yatırımların işletmenin kazancı ve ihracatçı olup olmaması üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Chowdhury and Wolf, 2003:2).

1970-2000 yılları arasında Britanya Krallığı'ndaki verimlilik artışlarını açıklamak için bilgi ve iletişim teknolojilerinin rolünü incelemiştir. Toplamda 34 sektörün incelendiği bu çalışmada bilgi ve iletişim teknolojilerinin, işgücü verimliliğindeki artışın en önemli belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Oulton and Srinivasan, 2005:50).

Bilgi iletişim teknolojileri, finansal sektör ve ekonomik büyümenin ülkeler arasındaki etkileşimi araştırılmıştır. Dolaylı ilişkiyi analiz etmek için bağlanabilirlik ve ekonomik büyüme, finansal kalkınma üzerindeki etkisi, genelleştirilmiş yöntem Momentler (GMM), 61 ülkenin 13 yıllık yani 1990-2002 arasındaki ortalaması alınmıştır ve kesit verileri uygulanmıştır. Deneysel ve küresel finans sektörü bileşeninin daha iyi telekomünikasyon altyapısı ile geliştiğine dair kanıt uzun vadeli ekonomik büyüme ve gayri safi sermaye oluşumu gibi pozitif ilişkili olduğu sonuçlara ulaşılmıştır (Shamim, 2007: 253).

Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ilişkin toplam 53 ülke için BİT'in ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırılmıştır. 1995-2008 yılları arasındaki dönem verileri kullanılarak yapılan sabit ve tesadüfi etkiler panel veri yönteminin sonuçlarına göre değerlendirilmiş, gelişmiş ülkelerde etki seviyesi daha yüksek olmakla birlikte hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere BİT ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Türedi, 2013: 299).

İki ekonomik farklılığı birlikte test etmeyi amaçlamıştır. Finansal gelişme ve BİT'in ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bazı MENA ülkelerinde ise bu ilişkiler ampirik olarak değerlendirilmiştir. Ampirik çalışma, sistem GMM tahmin ediciler ile dinamik bir panel modelinin tahminine dayanmaktadır. Sonuç olarak, finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan olumsuz bir etkisi olduğu kanısına varılarak ampirik literatüre katıldığı sonucuna ulaşılmıştır (Sassi ve Goaid, 2013: 252).

Gelişmiş ve gelişmekte olan 19 ülkenin farklı toplumsal ve BİT parametreleri ilişkilendirilmiş ve BİT'in ülkelerin büyüme hareketlerinin faaliyetleri üstündeki tesiri gözden geçirilmiştir. Araştırmada parametreler arasında ilişki analizi yapılarak çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden boyut indirgemeyi hedefleyen faktör analizi ve çok boyutlu ölçekleme parametreleri uygulanmıştır. BİT'i benimseyen ülkeler ele alındığında benzerlik gösteren ve aynı seviyede bulunan ülkeler İsveç, Fransa, Belçika ve Hollanda gibi ülkeler olduğu sonucuna varılmıştır (Seyfullahoğulları ve Akbaş, 2013: 201).

Asya ülkelerindeki bilgi ve iletişim teknolojileri (ICT) altyapısı, ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkilerinin 2001-2012 arası dönemi araştırmıştır. Panel eş bütünleşme tekniklerini kullanmış ampirik sonuç olarak bu değişkenlerin BİT altyapısı ile ekonomik büyüme, finansal gelişme ile ekonomik büyüme ve BİT altyapısı ile finansal gelişme arasında sayısız kısa ve uzun vadeli nedensel bağlantılarla eş-bütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Arvin vd., 2015: 135).

1991-1999 yılları arası ve 2000-2012 yılları arası dönemlerini kapsayan çalışmada BİT'in istihdam düzeyine olan etkisini incelemiştir. G-20 ülkelerine ait verilerle oluşturulan panel veri analiz yönteminin sonuçlarına göre, 1991-1999 döneminde, BİT'in istihdam üzerindeki etkisi, gelişmiş ülkeler için pozitif ve anlamlı iken, gelişmekte olan ülkelerde pozitif olmakla birlikte anlamsızdır. 2000-2012 dönemi için ise BİT'in istihdam üzerindeki etkisi gelişmiş ülkelerde anlamlı olmakla birlikte negatif, gelişmekte olan ülkelerde anlamlı ve pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Uğur ve Turan, 2016: 97).

7 seçilmiş ülke için BİT ihracatı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 2000-2015 dönemi yıllık verileri ile oluşturulan panel veri analizi sonuçlarına göre, söz konusu ülkelerde BİT ihracatı ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Konak, 2020:238)

BİT'in ekonomik büyüme ve işsizlik üzerindeki etkisi 23 AB ülkeleri ve Türkiye açısından incelenmesi yapılmıştır. 1996-2016 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. FGLS Panel Veri Analizi metodu uygulanmıştır. Bulgular araştırılan yıllar arasında BİT'in AB ve Türkiye'deki ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği işsizliği de asgari seviyeye indirdiği saptanmıştır (Alper, 2018: 45).

Bilgi ve İletişim Teknolojisinin ve finansal kalkınmanın, kişi başına ekonomik büyüme üzerindeki ortak etkilerini, 2000 ile 2014 yılları arasında 43 gelişmekte olan ülke örneğini incelemiştir. Ayrıca, aynı hipotezi, ülkelerin gelir düzeylerine göre gruplandırdıktan sonra test edilmiştir. Sistem genelleştirilmiş momentler yöntemi tekniğini uygulayarak içsellik konusunu ele almıştır. Tüm gelişmekte olan ülkeler aynı panele dahil edildiğinde, ortalama olarak, bilgi iletişim teknolojilerinin yayılımının ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve önemli bir etkisi olduğu, ancak finansal gelişmeye etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Das vd., 2018: 928).

12 Asya ülkesinde 1993-2013 panel verilerini kullanarak bilgi ve iletişim teknolojisi, enerji tüketimi, ekonomik büyüme karbondioksit emisyonları üzerindeki etkilerini araştırılmıştır. Çalışmada, kesitsel bağımlılığın varlığını açıklayan bir panel birim kök testi kullanılmış ve İnternet kullanımının sabit olduğunu ve karbondioksit emisyonlarının, enerji tüketiminin, gayri safi yurtiçi üretimin ve finansal kalkınmanın ilk farkının sabit olduğunu belirtilmiştir. Pedroni panel eş bütünleşme testinden elde edilen bulgu değişkenlerinin eş bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Lu, 2018: 170-221).

Bilgi ve iletişim teknolojileri arasındaki ilişkiler ve Avrupa'daki finansal gelişmenin ve ekonomik büyüme çeşitli yönleri incelenmiştir. Değişkenlerin sunumundan sonra, tamamen deneysel bir analiz yapmışlardır. Bilgi iletişim teknolojilerinin genel olarak finansal sistem ve bankacılık gibi belirli segmentler üzerindeki etkisini ele almışlardır. Özellikle hisse senedi piyasaları olmak üzere finansal piyasaların evriminde bilgi iletişim teknolojilerinin rolü incelemiştir. 1990–2016 yılları arasındaki borsa yatırım fonları örneğini kullanarak bilgi iletişim teknolojileri ile finansal yenilik arasındaki bağlantıya ilişkin verileri analiz edilmiştir. Ana araştırma yöntemleri, ülke düzeyinde gelişim yörüngeleri, yerel polinom regresyonları ve panel modellerini kullanarak çalışma sonlandırılmıştır (Lechman and Marszk, 2019:193).

Bilgi ve iletişim teknolojisinin karbon emisyonları, ekonomik büyüme konusunda finansal gelişme rolünü araştırmıştır. 1990-2014 yılları arasını G7 ülkelerini analiz etmeyi amaçlamış, PMG'yi kullanarak ICT'nin uzun vadede emisyonlar üzerinde olumlu etkisi, FD'nin ise zayıf bir belirleyici olduğu belirtilmiştir. Etkileşimli terim BİT ve FD arasında negatif katsayılar ürettiği, her iki değişkende de bulunduğu ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Raheem vd., 2019: 19).

Finansal gelişme seviyesinin verimlilik üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi etkisi altına alan mühim bir sınırlılık olarak verimi artırmış olan teknolojik yeniliklerin oluşmasında, üretimde maliyetin düşürülmesinde uygulanmaya konulması belirtilmektedir. Riskten korunma başka riskleri paylaşmaya sunmakta ve finansal piyasalardaki kuruluşların uzmanlaşması aynı zamanda fazla üretimin teknolojiyle yapılması önerilmektedir (Çetin, 202: 163).

Finans ve bilgi iletişim teknolojileri arasındaki bağlantıyı dikkate alarak finansal gelişme, bilgi iletişim teknolojileri yayılımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki genel etkisini yakalamak için temel bileşen analizi kullanılarak geniş bir finansal gelişme endeksi oluşturulmuştur. 2000-2015 yılları arasında 72 ülkeyi kapsayan panel verilerine dayanarak, panel verileriyle dinamik GMM tahmini uygulanmıştır. Uygulanan tahminle finansal gelişmenin ekonomik büyüme için her zaman elverişsiz olduğunu, ancak bu olumsuz etkinin yüksek gelirli ülkelerde daha büyük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Cheng, vd., 2020: 662).

3. VERİ SETİ, EKONOMETRİK YÖNTEM VE BULGULAR

3.1. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada bilgi iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme etkisinin araştırılması amaçlanmaktadır. Analiz Stata 14 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Bununla birlikte Amerika

Birleşik Devletleri, Japonya, Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya, Kanada gibi G-7 ülkelerinin 2004-2018 yılları arasındaki verilerle panel veri metotları kullanılarak analiz yapılmıştır. Analizde kullanılan veriler Dünya Bankası'nın veri tabanından elde edilmiştir.

Tablo1. Değişkenler Hakkında Özet İstatistikler

Değişkenler	Veri Sayısı	Mean	Std.Dev.	Min	Max
FRANSA					
GDP	15	.7762002	1.395735	-3.371737	2.076822
BİT	15	4.71e+14	1.82e+15	3915	7.07e+15
Enflasyon	15	1.334927	.8450801	.0375144	2.812862
İşsizlik	15	9.028	.9251194	7.06	10.35
ALMANYA					
GDP	15	1.488497	2.533194	-5.454577	5.869636
BİT	15	2.18e+15	3.77e+15	78	8.76e+15
Enflasyon	15	1.458424	.6798171	.3127376	2.628382
İşsizlik	15	6.688667	2.575311	3.38	11.17
ABD					
GDP	15	1.192445	1.577985	-3.387436	2.842681
BİT	15	3.06e+15	3.91e+15	71	8.85e+15
Enflasyon	15	2.102556	1.183244	-.3555463	3.8391
İşsizlik	15	6.232667	1.921077	3.9	9.63
JAPONYA					
GDP	15	.9038495	2.118831	-5.404594	4.173028
BİT	15	2.14e+15	3.69e+15	78	8.82e+15
Enflasyon	15	.2822617	.957757	-1.352837	2.761954
İşsizlik	15	3.961333	.7909295	2.4	5.1
KANADA					
GDP	15	1.463302	2.24571	-4.03042	5.835793
BİT	15	2.27e+15	3.78e+15	83	9.27e+15
Enflasyon	15	1.756645	.6438709	.2994668	2.912135
İşsizlik	15	6.914	.7169061	5.83	8.34
İNGİLTERE					
GDP	15	.834967	1.798232	-4.96935	2.473712
BİT	15	2.31e+15	4.00e+15	70	9.48e+15
Enflasyon	15	2.179783	.8869728	.3680468	3.856112
İşsizlik	15	5.926667	1.437044	4	8.04
İTALYA					
GDP	15	-.2448559	2.206219	-5.711508	1.820334
BİT	15	2.08e+09	2.98e+09	35	7.44e+09
Enflasyon	15	1.556838	1.057182	-.0940167	3.347833
İşsizlik	15	9.37	2.255374	6.08	12.68

3.1.1. Panel Birim Kök Testi

Model tahminlemesinden önce serilerin durağan olup olmadığının analiz edilmesi gerekmektedir. Bilindiği gibi durağan olmayan veriler ile çalışıldığında test istatistikleri güvenilirliğini yitirecek ve değişkenler arasında sahte regresyon sorunu meydana gelmektedir. LLC, IPS, ADF Fişher ve PP Fisher panel birim kök testleri bulunmaktadır.

3.1.2. Panel Veri Regresyon Analizi

Bilgi iletişim teknolojileri ve ekonomik büyüme gibi çalışmalar genellikle panel veri analizinden yararlanılarak yapıldığı görülmektedir. Panel veri analizleri, yalnızca yatay kesit verileriyle ilgili analizlere ya da zaman serisi analizlerine göre daha fazla üstünlüğe sahiptir. Gözlem sayısı, zaman serisi ve yatay kesit analizlerine göre panel veri analizinde daha fazladır. Bu bağlamda elde edilen bulgular daha güvenilir olmaktadır. Yatay kesit analiziyle yalnızca birimlerin arasındaki değişimi gözlemlerken, panel veri analizinde ise birim içindeki zamanla değişimde gözlemlenmektedir. Bu durum da panel veri analizinin diğer analizlere göre üstünlüğünü göstermektedir (Turhan ve Taşseven, 2010: 140).

Regrasyon analizi en az iki değişkeninin arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için kullanılan analiz yöntemidir. Analiz bir değişkenden oluşuyorsa tekli regresyon, birden fazla değişkenden oluşuyorsa çoklu regresyon kullanılmaktadır. Değişkenlerin nicel olması gerekmektedir. Regresyonda verilerden biri bağımlı diğerleri ise bağımsız değişken olmalıdır. Genel kabul görmüş regresyon modeli şu şekildedir; $Y_{it} = \alpha_i + \beta X_i + \varepsilon_i$ dir. Tüm birimler için α_i 'ler aynı olarak varsayılırsa en küçük karelerin α ve β hesaplamalarının sağlanması uygun ve tutarlı olmaktadır.

Sabit Etkiler Modeli

Panel veri analizlerinde birimlerin arasında oluşan değişiklikler ya da birimler arasındaki zamanla oluşan değişikliklerden elde edilen bulguları analize dahil etmenin yollarında biri de var olan değişimin regrasyon analizindeki katsayılarda farklılıklara sebep olacağı varsayılmaktadır. Bu değişikliği varsayan modeller sabit etkili modeller olarak adlandırılmaktadır. Sabit etkiler modeli şu şekildedir;

$$Y_{it} = \alpha_1 + \alpha_2 D_{2i} + \dots + \alpha_N D_{Ni} + \beta_{1i} DX_{1it} + \beta_{2i} DX_{2it} + \dots + \beta_{Mi} DX_{Mit} + \varepsilon_i \quad (1)$$

Tesadüfi Etkiler Modeli

Modeldeki D_N ifadesi N'inci kesit için 1, diğerleri için 0 değerini almaktadır. Böylece birinci kesitin sabit terimi α_1 iken ikinci kesit için sabit $(\alpha_1 + \alpha_2)$ olmaktadır. Kukla değişken analizi modelin doğruluğu hususunda net bilgi vermezse rassal değişken modelinin uygulanması önerilmektedir (Avdar, 2019: 215).

Analizde kullanılacak olan veriler rasgele seçilmişse ya da evrenden örnek olarak seçilmiş ise sabit etkiler analizi değilde rassal etkiler analizi kullanılmaktadır (Baldemir ve Keskiner, 2004: 48).Rassal etkiler analiz modeli;

$$Y_{it} = \alpha_1 + \beta_{1i} X_{1it} + \beta_{2i} X_{2it} + \dots + \beta_{Mi} X_{Mit} + w_i \quad (2)$$

Modeldeki w_i bireye özgü hata terimi μ_i ve zaman serisi ile kesitin ortak hata terimi olan ε_{it} ile birleşmesinden oluşmaktadır. Bu modeller karşılaştırıldığında aralarında başlıca farkların olduğu görülmektedir. Bu analizin en büyük getirisi sabit etkili analizlerde oluşan serbestlik ölçüsünün

kaybolmasını önlemektir. Sabit etkiler analizindeki sabitin her bir değişken için ayrı ayrı iken, rassal etkiler analizinde ise tüm değişkenler için ortak tek sabitin olduğu görülmektedir.

Tablo 1, analize konu olan G-7 ülkelerinin (Fransa, Almanya, ABD, Japonya, Kanada, İngiltere ve İtalya) 2004-2018 yıllarını kapsayan her bir değişkene ait tanımlayıcı istatistikleri vermektedir.

3.2. Ampirik Bulgular

Çalışmanın amacına uygun olarak gerçekleştirilen ön testler ışığında veri setine uygun ekonometrik model belirlenmiş ve tahmin edilmiştir. Daha sonra elde edilen ampirik bulgular istatistiksel hipotezler ışığında yorumlanmıştır.

Tablo 2. G-7 Ülkeleri Panel Birim Kök Sonuçları

Testler	GDP		BİT		Enflasyon		İşsizlik	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
LLC	-6.0214	0.0000	-----	-----	-4.7786	0.0000	-7.7249	0.0000
IPS	-4.4705	0.0000	-3.6559	0.0001	-3.5022	0.0002	-2.8381	0.0023
ADF Fisher	35.0721	0.0014	26.5073	0.0223	32.7688	0.0031	59.2267	0.0000
PP Fisher	51.9932	0.0000	71.2870	0.0000	55.0202	0.0000	7.3085	0.9222

Bağımlı GDP değişkeni için panel birim kök testlerinde H_0 hipotezi panel birim kök analizi %1'lik anlamlılık seviyesine bakıldığında LLC, Lm-Peseran-Shin, ADF Fisher, PP Fisher yöntemleri için durağandır. H_0 hipotezi panel birim kök testleri için reddedilmektedir.

BİT bağımsız değişkenine baktığımızda Lm-Peseran-Shin %5 anlamlılık seviyesinde durağandır. ADF Fisher ve PP Fisher ise %1 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Bütün yöntemler H_0 hipotezi panel birim kök analizi için reddedilmektedir.

Enflasyon bağımsız değişkeni incelendiğinde bütün yöntemler için H_0 hipotezi birim kök analizleri için reddedilmektedir. Bu bağlamda bütün yöntemler %1'lik anlam seviyesinde durağan oldukları görülmektedir.

İşsizlik bağımsız değişkeni incelendiğinde LLC, Lm-Peseran-Shin ve ADF Fisher yöntemlerinin %1 seviyesinde durağan oldukları görülmektedir. Bu yöntemler için H_0 hipotezi reddedilmektedir. PP Fisher yöntemi için ise H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Bu bağlamda PP Fisher yönteminin durağan olmadığı görülmektedir.

3.2.1. Panel Rassal Etkiler Yönteminin Belirlenmesi

Burada ise gözlenemeyen etkiler veya birim ve zaman etkileri olarak da adlandırılan etkilerin panel veri analizimiz için uygun olup olmadığına bakılmıştır. İlk olarak sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerinin geçerlilikleri klasik modele karşı test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre veri setimiz için klasik modelin uygun olmadığı sonucuna varılmış ve Hausman testi yardımıyla tesadüfi etkiler ile sabit etkiler modellerinden hangisinin daha uygun olacağı araştırılmıştır. Sonuçlar Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3. 2004-2018 Panel Veri Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken: GDP	
	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler
BİT	2.16 (0.074)***	2.15 (0.031)*
Enflasyon	1.52(0.179)***	1.61 (0.108)**
İşsizlik	-0.97(0.370)**	-3.91(0.000)*
Gözlem Sayısı	104	104
Ülke Sayısı	7	7
F –istatistik	0.89 [0.5029]	
Hausman Test		0.39 [0.8218]

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Parantez içindeki sayılar t- istatistik değerlerini ve köşeli parantez içindeki sayılar da olasılık değerlerini göstermektedir.

Hausman değeri sonucuna göre sabit etkiler modeli kullanılacaktır. BİT'in %10 seviyesinde anlamlı olduğu, enflasyonun istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. GDP'yi BİT ve enflasyon pozitif yönde etkilemektedir. Ancak işsizlik negatif yönde etkilenmektedir. Sabit etkiler tahmini sonucunda, BİT, Enflasyon, İşsizlik, değişkenlerinin katsayılarının beklentilere uygun işaret aldıkları (BİT= 2.16, Enflasyon=1.52, İşsizlik= -0.97) ve istatistiksel bakımdan anlamlı oldukları görülmüştür. GDP'nin %1 artışının bilgi iletişim teknolojilerini (BİT) %21 artırdığı görülmektedir.

SONUÇ

Ekonomisi büyük olan ülkelerin reketbet içinde oldukları söylenebilmektedir. Teknolojinin kullanımında ekonomisi gelişmiş ülkeler daha fazla üstünlük sağlamaktadırlar. Bu bağlamda bilginin işlenmesi, iletilmesi ve depolanmasında bilgi iletişim teknolojileri oldukça önemlidir. Bilgi iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme etkisi incelenmiştir. G-7 (Gelişmiş Ülkelerin) 2004-2018 yılları arasındaki verileri panel veri analizi kullanılarak test edilmiştir. Panel veri analizine göre G-7 ülkelerine ait veri setimizde yer alan her bir değişkenin durağanlıkları incelenmiştir. Veri setinin modelinin belirlenmesi için tesadüfi ve sabit etkiler modellerinden bir tanesi seçilmiştir. En uygun model olan sabit etkiler modeli tahmin edilmiştir. Verinin heterojenliği araştırıldığında ise elde edilen bulguların veri setinin hepsi için aynı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte GDP'yi BİT ve enflasyon pozitif yönde etkilemektedir. Ancak işsizlik negatif yönde etkilenmektedir.

ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ BEYANI

Çalışmada kullanılan yöntem etik kurul iznini gerektirmemektedir.

DESTEK BEYANI

Bu çalışma herhangi bir kişi veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Alper, F. Ö. (2018). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme ve işsizlik üzerine etkisi: Seçilmiş AB ülkeleri ve Türkiye örneği. *Yasama Dergisi*, (36), 45-65.
- Arvin, M. B., Pradhan, R. P. and Norman, N. R. (2015). The Dynamics of Information and Communications technologies infrastructure, economic growth, and financial development: Evidence from Asian countries. *Journal of Technology in Society*. (42), 135-149.
- Avdar, R. (2019). Ar-Ge çalışmalarının ihracat ve ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Econder International Academic Journal*, 3 (2), 203-220.
- Baldemir, E. ve Keskiner, A. (2004). Devalüasyon, para, reel gelir devalüasyon, para, reel gelir değişkenlerinin dış ticaret üzerine etkisinin panel data yöntemiyle Türkiye için incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(4), 44-59.
- Cheng, C.Y., Chien, M.S. and Lee, C.C. (2020). Ict diffusion, financial development, and economic growth: An international cross-country analysis. *Economic Modelling*. 94(C), 662-671.
- Chowdhury, S. K. ve Wolf, S. (2003). *Use of ICT's and the economic performance of SME's in East Africa*. Wider Discussion Paper No.2003/06.
- Colecchia, A. and Schreyer, P. (2002). ICT investment and economic growth in the 1990s: Is the United States a unique case?: A comparative study of nine OECD countries. *Review of Economic Dynamics*, 5(2), 408-442.
- Çetin, A. C. (2020). Finansal gelişme, teknoloji verimlilik. *Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 183-203.
- Das, A., Chowdhury, M., and Seaborn, S. (2018). ICT diffusion, financial development and economic growth: New evidence from low and lower middle-income countries. *Portland International Center For Management of Engineering and Technology*, 9, 928-947.
- Konak, A. (2020). G-7 ülkelerinde ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Panel nedensellik analizi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (21), 232-251.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53 (1-4), 207-230.
- Lechman, E. ve Marszk, A. (2019). *ICT-Driven economic and financial development. Analyses of European Countries*, United Kingdom: Academic Press.
- Lu, L. (2018). Few-Layer bismuthene: Sonochemical exfoliation, nonlinear optics and applications for ultrafast photonics with enhanced stability. *Laser & Photonics Reviews*, 12(1), 170-189.
- Oulton, N. ve Srinivasan, S. (2005). *Productivity growth in UK industries, 1970-2000: Structural change and the role of ICT*. Bank of England Working Paper No. 681.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 63-72.
- Özkan, H. (2007). Bilgi Teknolojilerinin Finansal Kurumlarda Verimlilik Üzerindeki Etkileri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Raheem, İ. D., Tiwari, A. K., and Lorente, D. B. (2019). The role of ICT and financial development on CO₂ emissions and economic growth. *Economy Magazine*, 2(1), 19-58.
- Sassi, S. and Goaid, M. (2013). Financial development, ICT diffusion and economic growth: Lessons from the MENA region. *Telecommunication Policy*, 37 (4-5), 252-261.
- Seyfullahoğulları, A. ve Akbaş, M. E. (2013). Ekonomide bilgi iletişim teknolojilerinin önemi: Ülkeler bazında karşılaştırmalı bir analiz. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(40), 201-212.
- Shamim, F. (2007). ICT environment, financial sector and economic growth: A Cross-Country analysis. *Journal of Economic Research*, 34(4), 253-277.
- Taymaz, E. (2001). *Ulusal yenilik sistemi: Türkiye imalat sanayiinde teknolojik değişim ve yenilik süreçleri*. Ankara: Tübitak.

- Turhan, M. ve Taşseven, Ö. (2010). Yönetim fonksiyonlarının uygulandığı alanlarda ortaya çıkan hata değerlerinin oluşturduğu yeni ilişkilerin panel veri modelleri ile irdelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 1(11), 128-153.
- Türedi, S. (2013). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme etkisi: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için panel veri analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 4(7), 299-322.
- Uğur, N. G. ve Turan, A. H. (2016). Mobil uygulama kabul modeli: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(4), 97-126.

UŞAK ÜNİVERSİTESİ

UBU

ubfdergi@usak.edu.tr

universiteusak